

קונטרס

בענין חשש טומאת כהנים

בעיר טבריה ת"ו

נכתב ע"י

אהרן יוסף אויערבאך

03-5702042

מפתח הענינים

הצעת השאלה

תיאור המציאות בימינו

הצעה לפני כבוד אאמו"ר הגאון שליט"א לפסק הלכה

נספח נימוקים נרחב

הקדמה :

- פרק א : בקברים הנמצאים האם יש לנו לדון דרוב הקברים הם קברי ישראל
פרק ב : דין קברי עכו"ם אם מטמאים
פרק ג : אם צריך לחוש לטומאה בכוכי קבורה
פרק ד : האם מצוי שיעור המטמא
פרק ה : דין טומאה שאין הנזיר מגלח עליה
פרק ו : בדברי החת"ס דכל ישראל בחזקת כשרות שעצמותיו מתקיימות
פרק ז : דין ס"ט ברה"ר לגבי טומאת כהנים
פרק ח : מש"כ ע"פ דברי הצ"ח (ברכות יט ע"ב) דבזה"ז אי"ז ס"ט כיון דכולנו טמאים
פרק ט : דין שדה שאבד בה קבר
פרק י : מה הדין במקום שהוחזק לשטח קברי ישראל

על דבר חשש בענין טומאת כהנים

בעיר טבריה ת"ו

לאחרונה הופצו בעיר טבריה ת"ו, שמועות על איסור הליכה לכהנים בכמה מקומות בעיר מחשש קברים שנמצאו שם, וגורמים שונים מפרסמים מפות של אזורים המותרים והאסורים למעבר, ורבים באים לשאול האם צריך לחוש לזה.

תיאור המציאות כיום

החל מלפני כמאה שנה שהתחילו לתעד חפירות ארכיאולוגיות בטבריה, אזי מתברר כי בהרבה מקומות בעיר נמצאים קברים, חלקם חוללו בעבר ע"י הארכיאולוגים וחלקם כוסו, וגם כיום מידי פעם מתגלות כל מיני חלקות של שטחי קבורה, אלא שבדרך כלל אי אפשר לזהות את ההישתייכות האתנית של הנקברים.

הן אמנם שבטבריה היו אזורים שישנם תיעודים היסטוריים המעידים שהם היו שטחי קבורה של ישראל, אולם [מלבד כמה מקומות הידועים ושיפורטו להלן] אין לנו כיום מקום מסוים שנוכל לומר עליו בודאות שהוחזקו בו קברי ישראל, מחמת שאין ידוע לנו המיקום המדויק של איזורי הקברים המתועדים, וכיום הכל חרב ואין לנו שום ידיעה מוסמכת בענין.

כמו"כ הקברים המתגלים כיום זעיר פה זעיר שם הם מתקופות קדומות מאוד, ורבים מהם נחטטו ורובייהו נמצאו ריקים לגמרי, וגם באופן שנמצאו עצמות כמעט שלא נמצא בהם בכדי שיעור לטמא, כי התפוררו לגמרי במשך השנים [וזה תלוי הרבה באופן הקבורה ובתנאי האקלים, אך כפי הנסיון באדמת טבריה עקב רוב הלחות שבה כמעט ואין העצמות משתמרות].

הצעה לפני כבוד אאמו"ר הגאון שליט"א לפסק הלכה

לכאורה גם באיזורים שישנם הוכחות ששימשו כמקום קבורה, אין כאן חשש איסור מה"ת דנימא דאיכא במקום זה "חזקת טומאה", ולעולם אי"ז אלא ספק טומאה, הן מחמת שלא ידוע לנו מיקום הקברים המדויק ובכל מקום ומקום לא ידוע לנו אם במקום זה בדיוק היו קברים, והן מחמת שאפילו אם היו כאן קברים יתכן שהקבורה היתה בכוכין באופן שאין טומאה מלמעלה, והן מחמת דיש ספק שמא כאן היו קברי העכו"ם שהיו רבים מאוד בטבריה, ולעיקר ההלכה קיי"ל דקברי עכו"ם אינם מטמאין באהל (יו"ד סי' שע"ב סע' ב').

וע"כ אפשר להתיר משום ספק ספיקא מהני טעמי, וכן מחמת ספק נוסף הרגיל ומצוי שלא נשתייר שיעור המטמא אחרי שעברו מאות רבות או אלפי שנים מקבורתם ובזמן גדול כ"כ לא מצוי שישתייר, הן מחמת הרקב הטבעי, והן מחמת כמה הרפתקי דעדו עלייהו.

ומצד חשש איסור מדרבנן מדין "שדה שאבד בה קבר" שלטעם זה יש לאסור גם שטח נרחב יותר מחמת ספק זה, והרי ישנם מקומות שנוכל להחליט בבירור שבאיזור זה היו קברים גם אם לא ידוע לנו המיקום המדויק ממש של הקברים, אכן גם מטעם זה נראה דזה לא שייך במקומות ושטחים שאין ידוע בבירור שהיו כאן קברי ישראל, וכמו"כ גם באיזור שנתברר שהיו כאן קברי ישראל יש להתיר מצד שרובם נחרבו במשך השנים, וכן לפי המציאות שעפ"ר לא מצוי שנשתייר שיעור המטמא.

והנה יש לדון לכאורה להחמיר אפילו בס"ס במקומות שע"פ ההלכה מוגדרים כרשות היחיד לטומאה, מחמת הדין דכל ס"ט ברה"י ספיקו טמא בתורת ודאי, [והיינו כלפי הספקות במציאות אם יש כאן קבר, ושמא הוא קבר עכו"ם, וכן לגבי הספק שמא לא נשתייר שיעור טומאה], ונמצא דס"ט ברה"י חשיב כודאי טומאה, ושמא אמרינן כן גם לענין איסור כהנים [עיין מנח"ח מצ' רס"ג שנסתפק בזה].

אכן נראה דכיון שבסתם לא מצוי שנשאר שיעור המטמא אזי מטעם זה יש להקל גם בספק טומאה ברשות היחיד, דאע"פ דמחמירינן בספק ספיקא של טומאה ברה"י, עכ"פ במקום ספק אזלינן בתר "ספק הרגיל" ואי"ז נחשב כמוציא מידי ודאי (עיין תוס' פסחים ט' ע"א, וראה מג"א סי' תל"ט סק"ג, ובגליון רעק"א ופמ"ג ומקו"ח שם), וכיון שמעולם לא הוחזקה לנו במקום מסוים טומאה ודאית, אזי גם תלינן ברגיל דלא נשתייר בהו עפ"ר שיעור המטמא.

גם יש לצרף בזה קולא ע"פ דברי הצ"ח (ברכות י"ט ע"ב עיי"ש) דכיון דבזה"ז כולנו בין כך טמאי מתים, אזי כל ספק כהנים אצלנו אי"ז כספק טומאה אלא הוי כספק איסור בלבד, ומקילינן בס"ס גם ברה"י. וכן ע"פ דברי האחיעזר (אבהע"ז סי' א') דס"ט ברה"י חשיב לדעת הרמב"ם כטומאה שאין הנזיר מגלח עליה וכמו"כ אין כהן מצווה עליה מיהת מה"ת.

וזהו ברה"י, על אחת כו"כ בנידון דנן דקיימינן לענין כבישים ודרכים ורחובות דהוו רשות הרבים וקיי"ל כל ספק טומאה ברה"י ספיקו טהור, וישנם ראיות בראשונים דזה גם לענין כניסת כהנים לכתחילה (ראה תוס' כתובות כ"ח ע"ב, וכן בתוס' הר"ש משאנץ שם, ושו"ת הרשב"א ח"א סי' פ"ג).

וגם למה שכתב השו"ע (סי' שע"ב סע' ב') להחמיר לכתחילה על כהנים בקברי עכו"ם, זהו מחמת ספיקא דאורייתא לחומרא, וזה שייך בקבר ודאי, אך במקום ספק כנ"ל נראה דאין חיוב להחמיר, [וכל זה בלא צירוף שיטת הראב"ד (פ"ה מנזירות הט"ז) דאין איסור טומאה בזה"ז, עיין בהגהת דגול מרובה (יו"ד סי' שע"ב) ושו"ת חת"ס (יו"ד סי' של"ח). וכן בלא צירוף סברות דכהנים בימינו הוו רק כהני חזקה, ראה באורך שדי חמד (מערכת כ', כלל צ"ב)].

ע"כ נראה לעיקר ההלכה דאין לחוש לזה

נספח נמוקים בהרחב

הקדמה

א. טבריה נבנתה ע"י הורדוס אנטיפס בסביבות שנת ג' אלפים תשע"ה, וכבר אז נבנתה על חורבות קברים קדומים שלא ידוע לנו מאיזה תקופות הם היו ושל מי היו. ומכאן ואילך היה ישוב יהודי בעיר עד סביבות ד' אלפים תתק"נ, אח"כ נתבטל הישוב יותר מג' מאות שנה, ושוב נתחדש ע"י דונה גרציה ודון יוסף נשיא החל מסביבות שנות הש', בשנת ת"כ נתבטל הישוב היהודי ושוב נתחדש ע"י רבי חיים אבולעפיא זצ"ל בשנת ת"ק עד היום. מקובל שר"ח אבולעפיא הוא זה שהקים את בית העלמין שמשתרע כיום לצידה הדרומי של העיר סמוך לים כנרת, ולפנ"כ היו קוברים באיזור הצפוני, השל"ה הקדוש נקבר סמוך לקבר הרמב"ם בשנת ש"צ. אכן העיר הקדומה של הורדוס היתה הרבה יותר דרומית למיקומה היום, ובמשך השנים בחורבנה ובנינה הועתקה העיר יותר ויותר צפונה. במשך כל שנות קיומה היו בה גם תושבים רומיים וסוריים, נוצרים וערביים, אין ידיעות ברורות על הרכב האוכלוסיה אם כי שאולי מסתבר שהרוב היו יהודים, ובעיקר בשנות שגשוגה של טבריה בימי התנאים ואמוראים.

ב. מקומות הקבורה הידועים לנו כיום, אלו מערות התנאים רבי עקיבא ורבי מאיר [הנקרא ר"מ בעה"נ] ורבי חייא ובניו, וכן מערת האמוראים המיוחסת לרב כהנא [והכפ"פ והרח"ו כתבו שקבור ליד הרמב"ם], ומערת רבי ירמיה, וכן מערת ר"י ורב ברונא ועוד כמה מקומות ידועים, אשר צוינו ג"כ בשער הגלגולים להרח"ו ז"ל. וכן מקום קבר הרמב"ם שיש שם גם קבר המיוחס לרבי יוחנן בן זכאי ועוד כמה תנאים ואמוראים, וכן נקבר בה בעל השל"ה, וגם מקום זה נזכר שם ככמה חצרות קטנות. ובכל מקומות קברים אלו כולם בין כך נזהרים וכמו שמקפידים בכל קברי הצדיקים. ושם כתב דאנשי טבריה (כנראה כונתו על זמנו) קוברים את מתייהם בהר באיזור הסמוך לקבר רבי חייא ובניו, ומזה משמע דלא היו קוברים ממש באיזור קבר הרמב"ם אלא למעלה יותר ליד ר"ח ובניו, שגם כיום זהו איזור שמם.

ג. והנה בפי הבריות מקובל כי כ"ד אלף תלמידי ר"ע קבורים בין מערת ר"ע ועד קבר הרמב"ם, אכן הרח"ו שם לא ציין זה ואדרבה ממה שלא הזכיר זה אע"פ שהזכיר הקברים בכל האיזור, נוטה דהאר"י ז"ל ברוח קדשו לא ראה זאת, גם בגמ' מבואר שהיו דרים מגבת ועד אנטיפרס [או מעכו ועד אנטיפרס כדאיתא במדרש] ובפשטות נקברו במקומות מגוריהם, [ואנטיפרס היא בסוף הגליל תחילת ארץ יהודה, כמבואר במתני' פ"ז מגיטין], ומה טעם יש שישאו את מיטותיהם לטבריה, ואין לומר שנקברו אצל ר"ע שהרי ר"ע נפטר כשישים שנה אח"כ, וגם בהא דר"ע איך הגיע לטבריה יש ע"ז אגדה במדרש (ילקוט שמעוני פ"ט ס"י תתקמ"ד) במעשה דר"י הגרסי ואלהיה הנביא, אלא ששם מבואר דר"ע נקבר באנטיפרס של קוצרין. וכנראה דכיון שמקובל בידינו שר"ע קבור בטבריה, וכ"כ הרח"ו ז"ל בשם האר"י ז"ל, ממילא דזוהי ג"כ אנטיפרס שהוזכרה בגמ' לגבי תלמידיו.

ד. ובס' מסעות מתלמיד רבינו יחיאל מפאריז (בתחילת האלף הששי) כתב כי בטבריה קבור ר"ע "ותחתיו בית קברות גדול לתלמידיו" וכן כותב אח"כ בהמשך "בית קברות גדול עד מאוד ושם נקברים כ"ד אלף תלמידי ר"ע". וכן כשישים שנה אח"כ נזכר זה בס' כפתור ופרח לרבי אשתורי הפרחי (פ"ז) שכ"ד אלף תלמידי ר"ע ישנים בטבריה, וכתב (שם פט"ז) שמעורות רב כהנא ורבי יוחנן נמצאות ביניהן. גם תלמיד הרמב"ם כותב כי ליד קבר ר"ע יש בית קברות גדול מאוד שם תלמידי ר"ע. אולם כיום כל המקום הנ"ל חרב ואין בו רמז למערות קבורה אלו, [ויתכן שהם בעומק רב, כך שיתכן דגם חללם עדיין קיים. וראה להלן בפרטי דיני טומאת קברים].

אכן גם מכל ספרי מסעות הנ"ל א"א להבין אם אמנם ראו בעיניהם את הבתי קברות הנ"ל, או שרק כתבו שיש שם בית קברות וזה ע"פ מה שבהיותם שם שמעו כן מתושבי טבריה שכך הוא במסורה, כי מאוד קשה להאמין ולקבל בשכל שהיה אפשר לראות בעינים בית קברות מתקופה של יותר מאלף שנה לפנינו דבר שאין

לו דוגמא בשום מקום בעולם שישרוד דבר כזה גלוי לעין כל, ובפרט שבזמן חז"ל קברו בכוכין ומערות קבורה. וכמו"כ כמה וכמה ספרי מסעות מתקופות אלו [שבילי דירושלים, לר' יצחק חילו (ה"א צ"ג)]. מסע פלסטינה לר"ש ב"ר שמשון (ד"א תתק"ע). מסעות בא"י (ה"א רפ"ב)] כולם מציינים את המערות הידועות לכל ולא מתיחסים לבית הקברות הגדול הנ"ל, [רק חלקם מציינים בסתם שגם תלמידי ר"ע טמונים שם ולא כאילו ראו את מערותיהם], ואם היה ניכר עוד לפני כשבע מאות שנה בית קברות גדול כ"כ איך נכחדו כל שרידיו עד שבימינו אין לו שריד ופליט, אלף ומאתיים שנות מלחמות גזירות וחורבן לא יכלו לו, ושבע מאות שנות שממון הכריעהו, מאוד יפלא. והתמונה העולה בבירור היא, שבודאי כל הנוסעים הנ"ל לא ראו את הקברים הנ"ל, אלא ששמעו מבני טבריא שכך הוא מקובל במסורה.

אכן גם לפי כל עדויות הנוסעים הקדמונים נראה כי איזור הקברות היה בסמוך למערת ר"ע ור"ח, ואולי נמשך עד קבר הרמב"ם, כל אחד בסגנונו, אולם בימינו מתגלים קברים מזרחית יותר להרמב"ם, כל מיני קבוצות קברים, שלכאורה לפי כל העדויות שבידינו אין לנו שום מסורה עליהם שהיו מקום קברי ישראל, וגם לפי הארכיאולוגים מדובר בקברים מתקופות הרבה יותר מאוחרות, כך שאין לנו שום מסורה בזה.

ה. וראוי כאן לתקן סילוף היסטורי. הנה בס' מסעות יעקב ב"ר נתנאל הכהן, כותב וז"ל "שתי פרסאות עד מערת יוכבד ועמה שמנה צדקניות, חצי פרסה קרוב למערת ר"י בן זכאי ושמנה תלמידיו, ארבע מצד אחד וד' מצד אחר, והוא עצמו גבוה עליהם בראש המערה, ובזוית אחת יכנס אדם לשם והנה שלשה תיבות, ובצד אחר כמו כן ד' תיבות (ארונות קבורה). וכנגדן מערה של רב כהנא מלאה מן התיבות, ומדליקין עליהן כל האומות נרות כי באין החולים והעקרות ומתרפאין. וקברי אבותינו שבטבריא נמשכים כמו שני פרסאות, ושם מערות גבוהות כמו בית, כי כך היו קוברין ארבע על ארבע כמו שתי וערב ארבע אמות על ד' אמות ומחוברין בסיד", עכ"ל.

והנה כל הרואה דבריו יבין בבירור, שבדבריו "כמו שני פרסאות", כונתו כהמשך לדבריו לפני"כ שציין את המרחקים בין הקברים, וציין את מערת יוכבד ואח"כ כחצי פרסה משם את מערת ריב"ז וכו', וע"ז המשיך "וקברי אבותינו שבטבריא נמשכים כמו שני פרסאות", והיינו שבמשך מרחק של שני פרסאות מפוזרים פה ושם מערות קברי אבותינו שבטבריא, ולפי"ז דבריו נסובים על כך שממערות יוכבד ומערת ריב"ז הנ"ל עד משך שני פרסאות משם ישנם את קברי טבריא, וכונתו עד סוף טבריא הקדומה שהיתה סמוכה לחמת, שיש בכל השטח הנ"ל כמה מערות קבורה, וכמו מערת ר"ע ומערת רבי חייא ובניו, ומערת רב כהנא הידועה כיום, וכן מערות רבי מאיר בעה"נ ומערת רב ירמיה וכן מערה הקרויה כיום מערת רבי יוחנן בן נורי, וזה אכן מרחק גדול ממערת יוכבד ומערת ריב"ז וחשבו לשני פרסאות, ואכן גם כיום ידועים כל מערות אלו, ואין כל חדש תחת השמש. [וגם כל דברי ספר הנ"ל מעורבבין מאוד עיי"ש]. וראה גם בספר "מסעות בארץ ישראל" שציין שמערות הקבורה בטבריא מפוזרות במרחק גדול ביניהן, והולך ומונה את כל המערות הנ"ל.

והר' יעקב מ. טולידאנו מי שהיה שר הדתות ורב הראשי לת"א יפו, שהיה יליד טבריה (תרל"ט-תשכ"א), במאמרו בקובץ "מאורות" שנת תשט"ז, על סביבות קבר הרמב"ם, שיבש את דברי ספר מסעות הנ"ל, ובנה תאוריה שלימה כי היה זה בית קברות יהודי ענק מהלך שני פרסאות אורך ועל רוחב גדול עד שפת הכנרת, [ושרטט לו גבולות ככל העולה על רוחו וכפי הממצאים הארכיאולוגיים שנמצאו בתקופתו, גם אלו שהחוקרים לא הצליחו לזהות אם מדובר בקברים יהודיים ואשר בהרבה מהם היו כתובות יוניות בכתב לטיני, והחליט כי הכל בית קברות יהודי כנ"ל], ולפי"ז כלל לא מדובר במערות כוכי קבורה, אלא במבני קבורה על הקרקע גבוהים כמו בית, והמציא סיפורי בדים כאילו זקני טבריה זכרו וסיפרו לו שהיו עוד בזמנם בניי קבורה גבוהים כאלו, אלא שמקרה אחד קרה את כולם בשנים האחרונות ונחרשו ע"י הערביים. וע"פ עדויות כזב אלו, נמשכו אחריו כל מיני מחברים ומתעדים למיניהם.

והנה לא רק ה' טולידאנו נולד בטבריה והכיר את זקניה, אלא גם אבותינו ואבות אבותינו חיו ודרו בה, והכירו את זקניה וזקני זקניה צדיקי יסוד עולם, ואף אחד לא שמע ולא ראה סיפורים כאלו, אדרבה אא"ז הגה"צ מוהרא"ז ורנר זצ"ל מעיד במכתבו (בשנת תשט"ז) כי נהגו כל הכהנים מאז ומתמיד להלך בשבילי דמתא ואפילו בסביבות קבר הרמב"ם, וגם גדולי תורה צדיקים גדולים אנשי ח"ן מעולם לא נמנעו מלילך שם, וזה מעיד בבירור כי כמה וכמה דורות לפני"כ היו כולם נוהגין כן, כי הישוב הספרדי בטבריה התחדש החל משנת ת"ק, וגם ההתישבות החסידית התחילה כחמישים שנה אח"כ והיתה ברצף עד ימינו, והמסורות הנ"ל היו ידועות לכולם ועכ"ז לא נמנעו מלילך שם, [ובמנחת שלמה לאא"ז הגרש"ז זצ"ל (תנינא סי' צ"ח) התפלא אכן מ"ט לא חששו לעדויות הקדמונים, אולם ברור שלא ראו שם שום קברים בעיניהם].

ואם במקום הנ"ל לא חששו, על אחת כמה וכמה בשאר שבילי דטבריה, ובודאי אף אחד לא ראה ולא שמע על מבני קבורה כאלו, שמשום מה לא נשאר לפליטה אפילו אחד מהם, והכל דמיון כוזב אחרי שגה בכוונת ספר המסעות הנ"ל, וצירף אחת לאחת את כל הממצאים הארכיאולוגיים שהיו בימיו, ובנה את התאוריה הנ"ל וקישט אותה כיד הדמיון. ובאמת אין אנו באים להכחיש את התאוריה הנ"ל, כי למעשה איננו יודעים מאומה והכל יכול היה להיות, אלא שאם זהו המקור אזי מדובר בסילוף ושקרים. [אגב בביליוגרפיה של הר' הנ"ל הנדפסת בספר "יהודי המזרח בארץ ישראל", ירושלים תרפ"ח (עמ' 578), הוא מספר שכשהתעוררה שאלת הקמת מדינת היהודים באוגנדה בסביבות שנת תרס"א, הוא שלח מכתב להרצל שר"י להציע להקים את מדינת היהודים במרוקו, ומתאונן ע"כ שהצעתו לא נתקבלה, ושוב פירסם מאמר בענין זה בעתון "העולם" (די וועלט) שנת תרס"ד. פוק חזי מאן מסהיד לן].

וביסוד התשובה יש לדון בזה בכמה נושאים

ויתבארו בעשרה פרקים

ובעזהי"ת נברר הדינים אחד לאחד

פרק א

האם יש לנו למיזל בתר רובא דרוב קברים הם קברי ישראל

א. הנה אם היה מתברר לנו כי רוב התושבים בטבריה היו יהודים, אזי היה מקום לדון דבכל מקום בכל קבר הנמצא ניזיל בתר רובא ונקבע כי זהו קבר ישראל, אולם אכתי יל"ע איך לדון את הספק ואת הכרעת הרוב, האם בכל פעם שאנו מוצאים קבר עלינו לדון של מי הוא, ונימא דהנקבר בו פריש בשעת קבורתו מרוב ישראל שבעיר דכל דפריש מרובא פריש. או שמא צורת העמדת הספק היא על כללות הקברים הנמצאים, כבאים לפנינו בתערובת, שאנו רואים לפנינו קברים רבים ובכל קבר אנו מסתפקים האם הוא מקברי ישראל שידוע לנו שהיו כאן או מקברי העכו"ם, וכיון שברור לנו שרוב הקברים כאן היו קברי ישראל ממילא זיל בתר רובא.

והנה אם לא נדון כאן כל דפריש אלא נדון זאת כספק מחמת תערובת, אזי בפשטות יש לקברים דין קבוע דלא אזלינן בתר רובא, ותלי במחלוקת הראשונים בדין קבוע שאינו ניכר, עיין פרי חדש (סי' ק"י ס"ק י"ג), ושיטת הבי"ח (שם) דבמחובר גם קבוע שאינו ניכר הוי קבוע. וגם לשיטות דקבוע שאינו ניכר ל"ח קבוע, הנה הרי רובי הקברות הקדומים נהרסו במהלך השנים, ולשיטות אלו יש לנו לומר דזיל בתר רובא וקברי ישראל שהם הרוב הם אלו שנהרסו וקברי העכו"ם הם שנשתיירו, ומבוארת סברא זו בתרומת הדשן (סי' שי"ד) הובא ברמ"א (חו"מ סי' רצ"ב סעי' י'), וכ"כ בפנים מאירות (סי' י"ד) על ענין כע"ז ממש, עיי"ש, [ועיין בנתיב"מ (שם) שנחלק דרוב מברר רק על הפורש ולא על המשתייר במקום הקביעות, עיי"ש].

ב. ובנידון דנימא כל דפריש על שעת הקבורה, נראה דהן אמנם אם היה לפנינו קבר עם תאריך מדויק מאיזה תקופה הוא, והיינו יודעים בבירור מה היה מצב התושבים באותה תקופה, אזי היינו יכולים לדון על כל קבר בפרטות מי נקבר כאן, והיינו הולכים אחרי הרוב הידוע לנו ואומרים כל דפריש מרובא פריש והנקבר הוא מרוב יהודי העיר שחיו באותה תקופה (ראה שו"ת הרשב"א ח"א סי' פ"ג). אולם כיון שאין לנו ידיעה על כל קבר מאימתי הוא ומאיזה תקופה, ומה היה מצב התושבים באותה תקופה, מעתה א"א לנו לילך אחרי הרוב.

ואע"פ שאולי בכללות כל הזמנים מיהת היו היהודים רוב בעיר, [ולקושטא אי"ז מבורר כלל], עכ"פ לדון כל דפריש על הנקבר בשעת קבורתו בפשטות א"א לומר כן אלא רק ביחס לאותה תקופה בה הוא פירש, ואם בתקופתו היו רוב נכרים לא יהני הא דהספק בא לפנינו כיום, ולא שייך לדון בזה כל דפריש דהא לא ידוע לן אימת פירש.

ועוד דאפילו נימא דכל דפריש יכול לקבוע לנו שפירש מרוב היהודים שהיו כאן בכל התקופות, הא בודאי כמו"כ נקברו בטבריה גם מתים שהובאו מחוצה לה, ואם נבוא לדון על כל נקבר ונקבר בפרטות הרי אין לנו ידיעה מהיכן פירש, והרי ביחס לכל העולם יתכן דאין לנו רוב יהודי, ורוב וקרוב הלך אחר הרוב גם בקורבא דמוכח (עיין ש"ך סי' רצ"ג, וראה פלתי סי' ס"ג סק"ג).

ג. והנה שיטת הפלתי שם בדעת הרמב"ם דקורבא דמוכח אזלינן בתרה, ולפ"ז אולי יש לנו לדון בסתם לפי גדר הסבירות שמסתבר שהרוב המקומי שגר כאן הוא זה שבאופן טבעי נקבר כאן, ונימא דהוי קורבא דמוכח. אכן הנה כלפי הסבירות יתכן דגם בשעה שהרוב בעיר היה יהודים עכ"ז כאן בסמיכות דרו גויים והם אלו הקבורים כאן באופן טבעי, ויהודי העיר נקברו בצד אחר, וכיון שאין

לנו שום ידיעה ברורה על זמן ידוע ומצב ברור, הרי שא"א לנו לקבוע בזה לא קורבא דמוכח ולא דכל דפריש מרובא פריש, אלא מצד זה יש לדון זאת כספק בלבד. [ויעיין שו"ת הרשב"א (שם), ותורת הבית (בית רביעי, סוף שע"ד) ובבד"ה ומשמה"ב שם, וראה שו"ת בית שלמה מהדו"ת (חיו"ד סי' רי"ט)].

וכמו"כ אפילו אם בתקופת חמש מאות שנה של תקופת החורבן מסתבר שהיה רוב יהודי בעיר, אולם מכאן ואילך אין לזה סימוכין כלל ואי"ז אפילו בכלל ההסתברות, והרי מדרך העולם שקברים נחרבים ונאבדים בצוק העיתים, ומסתבר דגם הקברים הנמצאים הם היותר מאוחרים, ובתקופות המאוחרות יותר אין לנו כלל הסתברות דהרוב בטבריה היה יהודי. כך שאין לנו שום יכולת לקבוע על קבר דכל דפריש מרובא פריש.

ואם נבוא לדון בכללות מחמת רוב הקברים בתערובת שלפנינו שהם בודאי רובם קברי ישראל, [ושגם זה לא ברור לנו כלל], הנה כלפי זה כבר נתבאר דהוי ספק בתערובת וחשיב קבוע. כך שנראה דלכל הצדדים אין לנו לדון בזה אלא דהוי ספק ישראל ספק עכו"ם ולא שייך לילך בזה אחר הרוב.

ד. ולקושטא עיקר ההנחה דהיה כאן בטבריה רוב ישראל אינה מבוררת, ואדרבה בשו"ת מנחת שלמה לאא"ז הגרש"ז זצ"ל (תנינא, סי' צ"ח, בענין אחר) דן להתיר בקברי טבריה מצד רוב עכו"ם, עיי"ש בכ"ד. אולם כיון דאין מציאות הרוב באמת מבוררת לנו, ע"כ טרחנו לבאר דבין כה ובין כה לא ראוי לדון בזה בתר רובא.

והנה ביסוד ההיתר שכתבנו לעיל, עומד דין ספק הרגיל דמוציא מידי ספק. ולכאורה היה לנו להתיר ביתר פשיטות מטעם דזיל בתר רובא, דכיון דרוב קברים לא משתיירי עצמות, וזהו רוב טבעי ומצוי, והרי זה ככל דין רובא דליתא קמן.

אכן הנה עיקר דין היתר ספק הרגיל, נאמר גם הוא במידי דשייך ביה סברת רובא דליתא קמן, כמו ספק נפל שהטילוהו לבור דאיכא ספק בחולדה וברדלס שגירוהו (פסחים ט.), וכן לענין חבר שנמצאו פירות בביתו אם תלינן בחזקת חבר שהם מעושרים (עיי' רש"י שם שרוב חברים מעושרים), וכן באשה שספק טמאה האם תלינן דטבלה (נדה טו:), וכהנה רבים, דכולם בעצם שייכים לנידון דרובא דליתא קמן, דיש נטיה עפ"ר להתיר בזה.

ואכן האחרונים עמדו בסוגיות הנ"ל מ"ט לא מתירין מטעם רובא דליתא קמן ולמ"ל לדין ספק הרגיל. ראה בינת אדם (שער רוב וחזקה, סי' ז') דהוי רוב התלוי במעשה, וראש יוסף להפמ"ג (שם), וכ"כ בפמ"ג או"ח סי' תל"ג א"א סק"י, וגינת ורדים כלל י"א) דשאני הכא דאיכא נמי החזקה העומדת כנגד, עיי"ש. אולם יהיה הטעם מה שיהיה עכ"פ מבואר בסוגיא שם דתליה כעין זו לא שייכא לדין רובא דליתא קמן, אלא לדין ספק הרגיל, וע"כ גם בכ"ד לא כתבנו לדון אלא מטעם זה דספק הרגיל.

אלא דיש להעיר דהנה ברובא דליתא קמן קי"ל דבמיעוט המצוי צריך לחוש לו, וכל איכא דאיכא לברורי מבררין, ראה שו"ע (יו"ד סי' א' סע' ב' לענין שחיטה, וסי' ל"ט סע' א' לענין בדיקת הריאה), וא"כ גם בנידון דנן אולי נימא דצריך לחוש למיעוט המצוי ולא לתלות דלא נשתירה טומאה.

אכן דין מיעוט המצוי הוא רק באופן דאפשר לברר, ובנידון דנן חשיב כא"א לברר, דא"א לנו לחפור את הארץ כולה לאורכה ולרוחבה. וכמו"כ הכא לא אזלינן בתר רובא בלבד אלא בתר ס"ס

וכמה ספיקות, ובס"ס לכמה שיטות לא בעינין לברר, וכן פסק הרמ"א (סי' ק"י סוף סעי' ט'), ועיין פ"ת (כללי ס"ס אות ל"ה), וביותר דהכא הוי ספק הרגיל, ובזה מוכח להדיא מכל סוגיות הגמ' דלא בעינין כלל לברר, ופטור מבדיקת חמץ (פסחים ט.), ומותר באשתו אף בלא לשאול (נדה טו:).

פרק ב

דין קברי עכו"ם אם מטמאים

א. בדין טומאת קברי עכו"ם אם מטמאין באהל זוהי פלוגתא בש"ס (יבמות סא ע"א) ונחלקו הראשונים להלכה, דשיטת הרמב"ם (פ"א מטומאת מת הי"ג) כרבי שמעון דאין גוי מטמא באהל, וכן שיטת הרמב"ן ורשב"א (יבמות ס"א ע"א) והיראים (סי' שכ"ב), וכ"כ התוס' (ע"ז לט ע"א) בשם רבינו חננאל. אולם כמה ראשונים פליגי בזה ופסקו הלכה כחכמים, וכן שיטת ר"ת ור"י (יבמות שם), וכ"כ מהר"ם רוטנבורג (הובא בהגה' מימוניות פ"ג מאבל) וכן הובא בשו"ת הרא"ש (כלל ל' סי' א').

ב. וראה בשו"ע (סי' שע"ב סעי' ב') "קברי עובדי כוכבים, נכון ליזהר הכהן מלילך עליהם (מהר"ם ותוס' פ' המקבל) אע"פ שיש מקילין (רמב"ם והגמ"י בשם ס' יראים), ונכון להחמיר", עכ"ל. ובסי' תשב"ץ (ח"ג סי' שכ"ג) כתב דהמנהג בזה להקל. ועיין באבני' (יו"ד סי' תס"ו, ואילך) שפקפק במנהג זה לדידן בני אשכנז, ולבסוף נטה ג"כ להקל, עיי"ש. ובשו"ת פנים מאירות (סי' קנ"ב) כתב דלהחמיר בזה הוא מידת חסידות, עיי"ש.

והנה בשו"ע כתב "נכון ליזהר" אך בב"י כתב "לענין הלכה נקיטין להחמיר", ובד"מ הארוך (שם) מבואר דדבריו קיימיה לענין להחמיר דיש איסור טומאת כהנים במגע ומשא בעכו"ם ודלא כשיטת היראים, ולא קאי לענין טומאת אהל. אכן בתשובת רעק"א (כו"ח ח"ב סי' י') הבין דכוונתו להחמיר בטומאת אהל, וכתב דכיון דהוא ספיקא דדינא אין להקל אלא בשעת הדחק גדול שיצטרך לצאת מביתו כמה ימים, ועיי"ש מה שהביא מהגר"י מליסא ז"ל.

אולם גם דברי רעק"א זצ"ל הם לכאורה במקום טומאת עכו"ם בודאי, דליכא ספק נוסף, דבזה נקטינן להחמיר מדין ספיקא דאורייתא, אולם לא במקום דאיכא ספק נוסף כד' דהו"ל ס"ס, ובנידון דנן גם בידוע מיקום הקבר במדויק, איכא נמי עוד כמה ספיקות, ספק שמא הקבורה היא באופן דליכא טומאה מלמעלה, וכן שמא כבר נתחטט הקבר או לא נשתייר שיעור טומאה.

ג. ומצינו שיטה מחודשת להרדב"ז (תש' כת"י, סי' קצ"ח) וכן היא שיטת הגר"א (אדרת אליהו פ' חוקת, וכן בהגהותיו לש"ס נזיר נד ע"א) דבמאהיל נגד הטומאה כולהו תנאי מודו דגם בגוי טמא, כיון דטומאה הבוקעת ועולה חשיבא כמגע, וכל הקולא היא רק בטומאת המשכה. והנה אף שכמה אחרונים צידדו מעצמם לומר כן [ראה רש"ש (פסחים ט' ע"א), וישועות יעקב (או"ח סי' שמ"ג) וכן בישועות מלכו (יו"ד סי' ס"ח)], אכן לקושטא כל הראשונים פליגי בזה ולא ס"ל כן, וכדמוכח בדבריהם בכמה מקומות ואכמ"ל, [מלבד הרדב"ז והגר"א הנ"ל].

אם צריך לחשוש לטומאה בכוכי קבורה

א. בעיקר חשש טומאה מה"ת, משכח"ל בב' אופנים: א) בטומאה רצוצה שאין מעליה פותח טפח, דזה טמא לכו"ע מה"ת כיון דקיי"ל שטומאה רצוצה בוקעת ועולה. ב) חשש קבר סתום באופן שיש בקבר פותח טפח אלא שהוא סתום, וזה טומאה מחודשה מה"ת הנקראת "קבר סתום". והנה שיטת הראב"ד (פ"ו מטומאת מת) דקבר סתום שיש מעל המת חלל טפח מטמא רק במגע ולא באהל, [וכל טומאת אהל דאית ביה זה רק באופן דאית ביה טומאה רצוצה], ושיטת רש"י (בכמה מקומות, ראה פתח האהל כלל ו' סי' א') דקבר סתום ביש בו חלל טפח מלמעלה לא מטמא כלל לא במגע ולא באהל, אכן שיטת שאר ראשונים דקבר סתום לעולם מטמא גם באהל, וכן פסק בטור (סי' שע"ב).

אלא דגם לכל הראשונים דפליגי על הראב"ד ורש"י, אכתי איכא נידון גדול האם בקרקע עולם יש דין קבר סתום, דלגבי דפנות ומחיצות הקבר כו"ע מודו דלא נוהג זה בקרקע עולם דאל"כ אזי יטמא כל כדור הארץ וכמו שכתב הגר"א באליהו רבה (פ"ז מאהלות). והנידון הוא אם עכ"פ טומאה בוקעת ועולה כנגד חלל הקבר או כנגד המת עצמו.

דשיטת התוס' (ב"ב ק' ע"ב) דגם בקרקע עולם טומאה בוקעת ועולה מיהת כנגד כל החלל, וכשיטה זו דהתוס', כ"כ בחי' הרמב"ן (ב"ב שם) בשם מקצת רבותינו שבצרפת, והסכימו עמו הריטב"א והר"ן שם, [אכן בריטב"א כתב דרשב"ם נראה דפליג בזה, עיי"ש], וכ"כ הרא"ש (שו"ת כלל ל' סי' א'), והרשב"א (חי' שבועות יז., ובשו"ת סי' תע"ו).

אולם בשיטת הרמב"ם לא מבואר כלל דין זה דקרקע עולם, דנימא עכ"פ דכנגד המת או החלל טומאה בוקעת, דהרמב"ם (פ"ב הט"ו) כתב מפורש דטומאת קבר היא רק בקבר "בנוי וסתום", ולא חילק בקרקע עולם בין דפנותיה לכנגד הטומאה, ואדרבה לענין ארונות של עץ דס"ל לרמב"ם (פ"ב ה"ו) דאין בהם טומאת קבר, מבואר בדבריו דגם אין טומאה בוקעת כנגדם ואע"פ שהם סתומים.

וכפי הפשטות אין הבדל בקרקע עולם בין הדפנות לעליונו של קבר, ועד כמה דל"ח קבר כמו"כ עליונו ל"ח קבר, והא דשיטת התוס' דטומאת קבר סתום בוקעת אף בקרקע עולם, זהו משום דס"ל דיסוד דין קבר סתום הוא משום המת שבתוכו שטומאתו בוקעת, והטומאה היא מחמת המת שבתוכו, [ועיין בתור"פ פסחים שם].

אולם הרמב"ם ס"ל דטומאת קבר אין הנזיר מגלח עליה (פ"ו מנזירות) דל"ח עצמו של מת, והיינו דס"ל דטומאת קבר סתום היא מחמת בנין הקבר בעצמותו שהוא מטמא ולא מחמת המת שבתוכו, וטומאת המת לעולם לא בוקעת דאהל הקבר חוצץ בעדה, (עיין חי' רבינו חיים הלוי, פ"ז מטומאת מת הל' ד', וראה בגליונות החזו"א שם), ומעתה בקרקע עולם דאין בזה שם קבר על דפנות הקבר, כמו"כ אין הטומאה בוקעת כלל.

ב. והנה ישנם שני אופני קבורה, קבורה בכוכין, שזוהי הקבורה הקדומה בזמן חז"ל ואפילו אח"כ וכדלהלן. וקבורת שדה הנהוגה בימינו [שנקרא בשפה המקצועית "קברי שוחה" או "קברי ארגז"]. והנה בזמנים הקדומים הקבורה היתה בכוכין, כן נראה בש"ס בימי התנאים ואמוראים, וכן העתיק

הרמב"ן ב"תולדות אדם" תשובת רב נטרונאי גאון (הובא גם בטור יו"ד סי' שס"ב) שכך היה המנהג בימיו בא"י לקבור בכוכין, וכ"נ גם ברמב"ם (פ"ד מהל' אבל ה"ד) "מנהג ישראל במתים ובקבורה וכו' וחופרין בעפר מערות ועושין כוך בצד המערה וקוברין אותו בו ופניו למעלה ומחזירין העפר והאבנים עליו, ויש להן לקבור בארון של עץ". וכך מעיד גם ר' פתחיה מרנשבורג בזמנו במסעותיו בא"י.

ובזמן חז"ל כל מעשה הקבורה בסתם היה נעשה באופן שלא תגרם טומאה למהלך ע"ג המערה, כמבואר במתני' (ב"ב ק ע"ב) וברשב"ם ובראשונים שם, שהיו נקברים בכוכין בקרקע עולם שיש מעליהם חלל טפח, וכן היה לקבר פתח מן הצד שהיה נאטם באבן גולל, כך שאי"ז "קבר סתום" אלא "קבר פתוח" ואין טומאתו בוקעת ועולה לכל שיטות הראשונים. [ונמצא דבקברי עכו"ם דמסתמא לא הקפידו ע"ז אזי בזה החשש גדול יותר, אם נחמיר בקברי עכו"ם שמטמאין באהל, ועיין תוס' ב"מ (קיד ע"ב) משמע דסתם קברי עכו"ם נמי איכא פותח טפח, וצ"ע].

ונמצא דכל החשש לדידן הוא או שמא ברבות הזמן התמלא הקבר עפר ונתמעט חללו (עיין בריטב"א ב"ב שם) ונעשה טומאה רצוצה, ובזה איכא טומאה אפילו לשיטת הרמב"ם והראב"ד. או גם באופן שנשתייר חלל אולם כיון שכיום פתחי המערות החיצוניים נסתמו לגמרי, אזי לכאורה פקע מיניה שם "קבר פתוח" ונעשה "קבר סתום" בקרקע עולם, וזה מטמא מיהת לשיטת בעלי התוס'. [ואכתי גם לשיטת התוס', יל"ע באופן דהמערה שהכוך פתוח לתוכה לא נתמלאה ונשאר חללה קיים, דיתכן דאע"פ דפתח המערה סתום, אולם לא ברור דהקבר נעשה עי"ז "קבר סתום", ויתכן דזהו "קבר פתוח" לתוך מערה סתומה, וראה בס' חזקת טהרה (סי' ק"ב) שכתב בזה בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל להתיר].

אכן גם להתוס' דגם בקרקע עולם איכא דין "קבר סתום", לכאורה כ"ז באופן שהמת נמצא גלוי בחלל הקבר, אולם אם המת עצמו רצוצ, שיש מעליו עפר, והיינו או שכיסוהו בשעת קבורה או שבמשך הזמן נשר עפר מהכוך מעליו, כך שהמת מכוסה ורצוצ, ממילא אין בזה כלל טומאת קבר סתום והו"ל טומאה רצוצה הבוקעת לאהל שמעליה [דהינו חלל הכוך], ונמצא דהחלל טפח שמעל המת הוא נעשה לאהל חוצץ.

והן אמנם דמצינו לראב"ד (סופ"ז מטומאת מת) דטומאה רצוצה בוקעת אף אהל שמעליה ועולה, אולם כבר תמה בחזו"א (סי' ז' סק"ט) דלא ברור מקורו, ועכ"פ לא מצינו לשאר ראשונים שיכתבו זה, ויתכן דהראב"ד הוא יחידאה בזה. [ועכ"פ להראב"ד זה עוד חשש להחמיר שמא נעשית הטומאה רצוצה גם באופן שלא נתבטל החלל].

ג. והנה אפילו אם נימא שאכן ראוי לחוש לטומאה זו ברבות השנים דנימא דנעשית הטומאה רצוצה או שנסתמו פתחי המערות וככל אופני הטומאה שנתבארו לעיל. אולם לכאורה מה"ת כבר אין כאן "חזקת טומאה" דאורייתא, דבקברי ישראל בזמן חז"ל לא היה מעל גבי המערה חזקת טומאה מה"ת, ואע"פ שאולי ראוי לחוש שמא ברבות השנים נעשית הטומאה רצוצה, עכ"פ אי"ז אלא ספק אך אין כאן "חזקת טומאה" בקרקע שמעל בתי הקברות הקדומים מתקופת חז"ל, ושפיר יתכן דבזמן שהמערות נתמלאו לגמרי כבר לא נשאר במת שיעור לטמא, כך דלא הוחזקה כאן

טומאה מעולם, [ושיטת התוס' (חולין יא ע"א) דגם חזקה שמבוררת לנו כעת אולם לא נתבררה בשעתה, אינה חזקה. וק"ו בנידון דנן דמעולם לא הוחזקה לנו כאן טומאה ואין לנו שעת בירור]. וע"כ בכל ספק במיקום הקברים שפיר הוי ס"ס, ספק אם היה כאן קבר וספק אם יש בו שיעור, ואי"ז להוציא מחזקת טומאה, וזה מלבד הספק שמא אכתי אין הטומאה רצוצה [או שלא נסתמו המערות], כך שלכמה ראשונים אין בזה כלל טומאה.

ד. והנה שיטת התוס' (ברכות יט ע"ב וב"ב שם) וכ"כ הרמב"ן ושאר ראשונים דעימיה, דעכ"פ יש בזה איסור מדרבנן להלך ע"ג המערה שיש בה כוכי קבורה מגזירת ארונות, דחששו חז"ל שמא יש מיעוט ארונות שאין בהם פותח טפח, אולם זוהי טומאה דרבנן בלבד כמבואר בסוגיא בברכות שם. וברמב"ם (פ"ב ה"ו) נראה דטומאת ארונות היא בענין אחר, ולא מצינו בשיטתו איסור להלך ע"ג מערה. ועכ"פ גם לשיטות דאיכא איסור דרבנן עכ"פ במקום ספק כבר יש להקל, וכל שכו בכמה צירופי ספיקות.

פרק ד

האם מצוי שיעור המטמא

א. ובנידון אם מצוי שישתייר שיעור טומאה, הנה הנידון בזה הוא הן מחמת הרקב הטבעי דאדם סופו לעפר ובמשך כ"כ הרבה שנים לא מצוי שישארו העצמות, והן מחמת דהמציאות היא בעולם דרובי הקברים לא מתקיימים ונאבדים מכל סיבה שהיא, שהרי אין לך מקום בא"י שלא חיו בו מליונים רבים, ואעפ"כ כמה שחופרין ואכן מידי פעם נמצאים קברים, עכ"פ זהו מיעוט אפסי מול ריבוי הקברים שבודאי היו כאן. ובודאי ברוב הזמן בכל הרפתקאי דעדו עליהו, יש כמה וכמה סיבות שאין קברים מתקיימים כ"כ הרבה שנים, ואיך לך דבר הרגיל יותר מזה.

ומצד הרקב הטבעי, אזי בקבורת שדה [קברי שוחה או ארגז] כמעט אינו מצוי בכלל שיתקיימו עצמות, ואולי יש מקומות שמתקיים כפי תנאי האקלים, אולם בטבריה בכל תיעודי החפירות הידועים לנו, כמעט ולא מצוי בכלל שישאר שיעור טומאה בקברים כ"כ קדומים. אולם בקבורה בכוכין, באופן שחלל הכוך נשמר כך שהעצמות נשארות יבשות ולא באות במגע עם עפר ומים, בזה מצוי יותר שישאר, וגם זה הוא מיעוט ממש. אלא דבאופן שחלל הכוך אכן נשאר אזי גם החשש טומאה הוא קל יותר כמו שנתבאר (לעיל פ"ג). ובנידון מצד דצדיקים עצמותיהם מתקיימות, ראה להלן (פ"ו).

ב. והנה שיעור לטומאה זהו שדירה וגולגולת ללא חסרון [ולשיטת הרמב"ם להלכה קי"ל דסגי בשדירה או גולגולת], וכן מטמא רוב בנין ומנין מעצמות המת. והנה בקבורה בכוכין לפעמים העצמות משתמרות זמן רב, אולם בקבורת שדה בקברים הקדומים שנמצאים באדמת טבריה שהיא לחה מאוד [ומתוארכים בכשמונה מאות או תשע מאות שנה] זה כמעט ולא מצוי, והוא פחות ממיעוטא דמיעוטא, ורובי הקברים הנמצאים הם ריקים לגמרי.

וכמו כן גם בקברים שנמצאו בהם עצמות, כמעט שלא נמצא שיעור רובע הקב עצמות, שלרוב הראשונים צריך שיהיו הרוב"ע מרוב בנין ומנין [ולשיטת הרמב"ם דמחמיר בכל רוב"ע היא יחידאה,

ומצינו שיטת רש"י (נזיר נג ע"א, וכן שיטת רבינו עזריאל בשטמ"ק שם נב ע"ב) דחצי קב מטמא גם בשאר עצמות].

ג. כמו"כ התברר לנו כי גם בקברים שנמצאו בהם עצמות [ואפילו שלדים, בקברים מלפני כמאה וחמישים שנה שנחפרו בעירנו בעוה"ר], הרי שפעמים שהם היו יבשים מאוד עד כדי שנפרכים במגען, ולדעת רש"י (נדה נ"ה ע"א) בשר יבש כזה "דאפריך איפרכי" בדרגא של "איקמוחי איקמח" אינו מטמא, וכן שיטת הכס"מ (פ"ג מטומאת מת ה"י) בדעת הרמב"ם, והנה הם קיימי לענין בשר יבש, והמל"מ (פ"ג מאבל ה"א) הביא זאת אף לענין טומאת עצמות, עיי"ש לענין טומאת המומי"א.

[והנה בהג' חשק שלמה (רפ"ב דאהלות) העיר עליו בזה דדבריהם הם לענין בשר, אך כתב כי נראה מלשון הגמ' כוונתה גם לענין עצמות, אולם צידד (ע"פ פי' הרע"ב, פ"ז מנדה סוף מ"א) דעכ"פ יהא בזה טומאת רקב בשיעור מלוא תרוד. וראה כע"ז בחזו"א (אהלות סי' כ"א סק"ד). ולכאורה אכתי נצטרך להחמיר מחשש זה.

אולם טומאת רקב שייכא רק בנקבר ערום בארון של שיש כך שלא יהא מעורב ברקב מאומה חוץ מהמת, ראה רמב"ם (פ"ג מטומאת מת ה"ד) בכל פרטי הדין, כך שלא שייך זה כלל לדידן, וגם באופן הנ"ל דהעצם בשלמותה ולא מעורב בה דבר אחר, גם בזה נראה ברמב"ם וראשונים דכל שבמקצת המת מעורב דבר אחר שוב לא מטמא גם המקצת גופו שאינו מעורב בד"א, וראה בביאור הדין בחזו"א (סי' כ"א סק"ג) עיי"ש].

ד. וכמו"כ אפילו אם מצוי בקבר במפוזר רובע עצמות, אולם אי"ז מצוי כ"כ שכהן המהלך יאהיל על כל הקבר, ודרך כלל זה רק על מקצתו, והנה קיי"ל דקבר מצרף והמאהיל על מקצתו כמאהיל על כולו, אולם מבואר בתוס' פסחים פא: דזהו רק בקבר שיש בחללו אהל טפח, [ויל"ע בשיטת רש"י שם, עיין מהרש"א], כך דאם הקבר נתמעט חללו ונעשית הטומאה בתוכו רצוצה, אזי דרך כלל לא מצוי שכהן אחד יאהיל על כל הקבר בבת אחת.

ויש להביא עוד את דברי החזו"א (אהלות סי' כ"א סק"ח) שנסתפק דהא דקבר מצרף זהו רק קבר בנין ולא קבר קרקע עולם, ויש אחרונים דס"ל כן (עיין חסדי דוד, אהלות פ"ב ה"ה), [אכן יתכן דזה מתאים רק לשיטת הרמב"ם בטומאת קבר, ולא לשיטת התוס' דטמא גם בקרקע עולם, וצ"ע].

פרק ה

טומאה שאין הנזיר מגלח עליה

א. אלא דאכתי יש לדון מעוד כמה צדדי טומאה אפשריים, אלא שהם מהטומאות שאין הנזיר מגלח עליהן, דהנה איתא (מס' שמחות פ"ד הכ"א, וכ"ה בתוספתא מכות פ"ג ה"י) דכל טומאה שאין נזיר מגלח עליה אין כהן מצווה עליה. אכן ר"ת (הובא בתוס' נזיר נב ע"ב, ועוד) כתב דמשבשתא היא ולא קיי"ל הכי. אולם הראשונים קיימו דברי התוספתא, ראה גם בחי' הרמב"ן (ב"ב כ' ע"א). ובמנח"ח (מצ' רס"ג) כתב דלדעת רוב הראשונים אין כהן מוזהר ע"ז, עיי"ש.

והנה בתוס' (ברכות יט ע"ב) וכמה ראשונים משמע קצת דמותר אפילו מדרבנן (כן נראה בראב"ד בהשגות, פ"ב מטומאת מת ה"ו, וכן בתמים דעים, סי' ר"ד), והרמב"ם בפשטות לא ס"ל כלל מדין זה, ועיי"כ ס"ל דכהן שנגע בקבר לוקה (פ"ג מאבל ה"ב) ואע"פ דשיטתו דאין נזיר מגלח על טומאת קבר (עיי"ן חי' רח"ה שם), אולם אעפ"כ ס"ל (פ"ג מאבל ה"ג) דכהן לא לוקה על טומאת גולל ודופק משום דהיא מדברי סופרים (פ"ב מטומאת מת ה"ו) ורק לוקה מכת מרדות, [ויש בשיטתו כמה דעות באחרונים, ואכמ"ל].

ובטור (סי' שס"ט סעי' א') פסק לאסור בטומאת גולל ודופק, ובפשטות משום דס"ל כר"ת הנ"ל. אולם עיי"ש בב"י שכתב לבאר זה מטעם אחר, והוא משום דס"ל דלכו"ע גם להסוברים דאין כהן לוקה על טומאה שאין נזיר מגלח עליה עכ"פ איכא מיהת איסורא, והראש יוסף (ברכות יט ע"ב) הבין שזהו איסור תורה, אכן המנח"ח (מצ' רס"ג) נקיט דזהו איסורא דרבנן.

ב. וכאשר נבוא לחוש לטומאה כזו, אזי יש לדון:

א) שיטת הגר"א ז"ל בשנות אליהו (אהלות פ"ב מ"ב) דרק "במלוא תרווד" רקב טהור בנקבר בכסותו, אולם "במלוא תרווד ועוד" טמא גם בנקבר בכסותו ובארון של עץ וכו', ולפ"ז שפיר איכא למיחש לטומאת מלוא תרווד ועוד, שלגבי זה אין אנו בקיאים כלל לומר שלא נשתייר. ובפשטות זוהי שיטת רש"י (נדה כז ע"ב) וראה גם במפרשי הירושלמי (נזיר פ"ז ה"ב). אלא שגם להגר"א זוהי טומאה שאין הנזיר מגלח עליה, ראה רמב"ם (פ"ג מטומאת מת ה"ח, וחזו"א אהלות סי' כ"ב סק"ו) ולגבי כהן תלי בפלוגתת הראשונים הנ"ל.

וראה בחזו"א (אהלות סי' כ"א סק"ה, וכן בהוספות סוף טהרות) שהאריך בשיטת הגר"א, וכתב שם דלפ"ז אסור לכהנים לעלות על קברים דידן גם שלא נשתיירו בהן עצמות. ועיי"ש עוד שכתב לצדד דגם להרמב"ם איכא נוספת והיא "טומאת עפר קברות ותפוסת הקבר", עיי"ש בכ"ד ומש"כ דבר"ש מפורש דטהור, (וראה גם יו"ד סי' ר"ח סק"ו), אכן גם דין זה תלי בפלוגתא דטומאה שאין הנזיר מגלח עליה.

אכן גם לענין זה, הנה כבר כתבנו דבדרך כלל לא מצוי שיאהיל כהן אחד על כל הקבר שהטומאה מפוזרת בו, ועיי"כ באופן דהטומאה רצוצה החשש קל יותר דאין הקבר מצרף. ולאידך באופן דיחלל בקבר, הנה גם להחזו"א לא מצוינו טומאת "קבר סתום" בעפר קברות ותפוסת הקבר, ויתכן ממילא דלשיטת הרמב"ם דטומאת קבר סתום היא מחמת הדפנות הקבר, ממילא בזה ליכא טומאת קבר ואדרבה הקבר חוצץ מפני טומאת עפר הקברות.

ב) עוד יש לדון מצד טומאת גולל ודופק, דהוי טומאה שאין הנזיר מוזהר עליה (ראה רמב"ם פ"ז מנזירות ה"ו, ופ"ב מטומאת מת ה"ו), וגם שיטת הרמב"ם דכהן לא לוקה עליה משום דהיא מד"ס (פ"ג מאבל ה"ג), ובשו"ע פסק לאסור ליטמא לגולל ודופק.

אכן הנה לדעת רוב הראשונים גולל ודופק מטמאין רק בעוד הגולל על הקבר, ורק בעוד שיש בקבר שיעור המטמא, כך שאם נדון שאין שיעור לטומאה אזי גם ליכא טומאת גולל. וכמו"כ הנה מבואר בראב"ד (סופ"ז מטומאת מת) דכשאין בחלל הקבר טפח, אין לו טומאת גולל, ונמצא דבקברים שנתמוטטו ונתמעט חללן פקעה נמי טומאת גולל.

אכן שיטת הרשב"א (שו"ת ח"א סי' תע"ו) דגולל מטמא גם אחר שפירש והועתק מהקבר למקום אחר, וממילא לשיטתו ל"צ שיהא שיעור המטמא בקבר. ולפ"ז יש לחוש לגולל ודופק הטמונים בארץ והם מטמאים באוהל, [נעייין פי' אליהו רבה (פ"ב מאהלות מ"ד) שכתב כהרשב"א אך כתב דכשפירש מטמא רק במגע ולא באהל]. אולם לקושטא יש כמה שיטות בראשונים מהם גולל ודופק, דלכמה ראשונים גולל זה רק באופן דגלוי לאויר העולם ונמצא ע"פ השדה (ראה תוס' סנהדרין מז ע"ב, ורמב"ן חולין ע"ב ע"א), גם שיטת רש"י דאדרבה גולל מטמא רק אחר שפירש מהקבר (ראה תוס' כתובות ד' ע"ב), ויש בזה עוד כמה שיטות ואכמ"ל, וע"כ יתכן דא"י כ"כ מצוי בקברים הקדומים.

וכן ראוי לצרף, דבקברי ישראל הקדומים בכוכין, שהיו נקברין לכתחילה באופן שלא תגרם טומאה, אזי גם מעל הגולל היה חלל טפח, כך שגם הגולל אין טומאתו רצוצה, וכן כשהגולל היה מהצד היה הוא בתוך המערה שיש בה חלל, [וכלפי הגולל אין טומאת קבר סתום], כך שגם אם נחוש לטומאה זו אולם יתכן דמעולם לא הוחזקה במקום זה מה"ת.

ג. והנה מהאי טעמא דאין נזיר מגלח עליה, כמו"כ לגבי הנידון להחמיר בס"ס מחמת דין ס"ט ברה"י, יש לצרף בזה לקולא גם את דברי האחיעזר (ח"א סי' א' סק"ב) וכ"כ המרחשת (ח"א סי' ב' סוף ענ"ג בהערה, בשם הגר"ח זצ"ל) וכבר רמז בזה האבנ"ז (סי' תס"ו), דלשיטות דאין כהן מוזהר על טומאה שאין נזיר מגלח עליה, מעתה לשיטת הרמב"ם (פ"ט מנזיר ה"ז, ופ"א משגגות ה"ו) דאין נזיר מגלח על ס"ט ברה"ר [דלא כתוס' נזיר נז. ונדה ב.], לשיטות אלו כמו"כ אין לאסור על כהן מטעם ס"ט ברה"י, אלא הוי כשאר ספק ספיקא דשרי. וראה עוד באחיעזר (ח"ג סי' מ"ג).

בדברי החת"ס דא"א להתיר מסברא שברוב השנים לא נשתיירה טומאה

א. בנידון מש"כ להתיר מצד דתלין שלא נשתייר שיעור המטמא מחמת הרקב הטבעי, הנה בשו"ת חת"ס (יו"ד סי' של"ז) כתב להתיר בספק בית הקברות, עיי"ש, אולם גם דן מצד סברא זו דברוב השנים בודאי נרקבו, וכתב להוכיח מכמה מקומות דעצמות יכולות להתקיים, ממתי יחזקאל וכו', וע"כ דחה דכיון דתלי בקנאה הרי שלכל אחד יש חזקת כשרות. [ומבואר שם בדבריו שלא ראה לאסור מצד טומאת רקב או גולל ודופק, וצ"ע].

ודבריו צ"ע מאוד, דהא זיל בתר רובא שאין העצמות מתקיימות וזה נראה בחוש [ואולי לא היה מצוי בימיו חיטוטי שכיבי כבימינו רח"ל], ואע"פ דאיכא חזקת כשרות הרי רובא וחזקה רובא עדיף, [ואולי הוי רוב התלוי במעשה, ויל"ע]. ועיין ירושלמי נזיר (פ"ז ה"ב) דאחר ק"כ שנה נעשות עצמות המת כמלוא תרוד רקב, וזהו ביאור הכתוב 'והיו ימיו מאה ועשרים שנה'.

וגם עצם דברי החת"ס דלכל אחד יש חזקת כשרות, הם מחודשים מאוד כי חזקת כשרות היא שלא עבר עבירה בפועל ולא נתקלקל, אולם מידות הם קיימות בטבע ואדרבה צריך לשרש אחריהן ובדרך טבעי כל אחד נולד עם נטיה לקנאה, וצריך לעמוד כל ימיו להתגבר על מידה זו (ראה שמונה פרקים להרמב"ם, פ"ד ופ"ח), והכתוב מצווה 'ועיר פרא אדם יולד' (איוב, פ"א פ"ב).

ופוק חזי התורה מעידה על רחל אימנו 'ותקנא רחל באחותה', [ואע"פ שהיתה זו קנאה המותרת שרצתה להיבנות מיעקב אבינו ע"ה, ובודאי אי"ז בכלל רקב עצמות קנאה. ופשיטא שרחל אימנו ע"ה מיטתה שלימה, וראה שו"ת זית רענן (ח"ב סי' כ"ו) האם מותר לכהנים ליכנס למקום מצבת קבורת רחל אימנו, שדעת הגאון מוהר"ש סלאנט זצ"ל היתה לאסור מצד חשש קבר שלפני הדיבור, עיי"ש. אכן התם ברי שגופה שלם ורענן והיא ניצבת על דרך בית לחם ועיניה דמעה וקולה נשמע ברמה מבכה על בניה, ועיין גמ' ב"ב נח ע"א].

וגם על השבטים הקדושים שבטי קה התורה מעידה 'ויקנאו בו אחיו', ועיין גמ' (שבת י" ע"ב) "אמר רבא בר מחסיה אמר רב חמא בר גוריא אמר רב לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו נתקנאו בו אחיו ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים", ואע"פ שברור ששבטי קה עצמותיהם מתקיימות וח"ו להרהר בדבר [וצ"ע טובא בדברי ההג' חשק שלמה רפ"ב דאהלות בכל מש"כ שם לענין יוסף הצדיק], אולם הבאנו זאת רק להעיר שלכאורה בענין הקנאה אין אתנו יודע עד מה, וצ"ע.

ב. ומה שהזכיר שם החת"ס מהא דאמרו בתוספתא (עדויות פ"ג ה"ג) "מעשה ונמצאו עצמות בדיר העצים וביקשו חכמים לטמא את ירושלים כולה, א"ל רבי יהושע בוושה וכלימה היא לנו שנטמא את בתינו, איה מתי מבול איה הרוגי נבוכדנצר איה ההרוגים שנהרגו מן המלחמה עד עכשיו, אלא אמרו ודאי טמא ספק טהור", עכ"ל. ומבואר דחששו למתי מבול אף יותר מאלפיים שנה אח"כ, וכ"ה בגמ' זבחים (ק"ג ע"א) בשיטת ר"ל.

יתכן דלא חששו לעצמותיהם אלא לעפר קברות שלהם, לשיטת הגר"א דמלוא תרוד ועוד טמא, ויש בזה חשש טומאה אע"פ שאי"ז איסור לכהנים. או שמא מתי מבול היו גבורים ואנשי מדות וכקולית של עוג מלך הבשן (גמ' נדה כד ע"ב), גם י"ל בפשיטות דלענין טומאת ירושלים היה סגי בחשש שנשאר טומאה במקום אחד וכבר היה מקום לגזור טומאה בשביל להעמיד את כל טהרת המקדש וקדשיו, וכן בפרה אדומה (בגמ' זבחים שם).

והנה בטבריה מקובל כי טמונים בה כ"ד אלף תלמידי ר"ע, והנה קדושי עליון אלו לכאורה ראוי לומר כי נמלטו מזה, אולם בגמ' יבמות סב: מבואר דמתו כולם בעבור שלא נהגו כבוד זה בזה, ואין אתנו יודע מה בדיוק לא נהגו כבוד ובמה נכשלו שנגזר עליהו דין חמור כ"כ, וכלל לא יודעים אנו מי היו הני תלמידים, אכן בגמ' מנחות סח ע"ב מוזכר חד מינייהו רבי יהודה ב"ר נחמיה ושם מבואר שמת בגלל שצהבו פניו על שהשיב את רבי טרפון. ובבראשית רבה (פ' ס"א) איתא שר"ע אמר עליהם ש"לא מתו אלא לפי שהיתה עינם צרה אלו לאלו", ואין אתנו יודע עד מה.

גם הנה בגמ' שבת קנב: משמע דללא קנאה גם הבשר לא נרקב כנראה ממעשה דר"נ ור"א ב"ר יאשיה, [וראה מהרש"א שם וצ"ע], ואעפ"כ הרי היה נהוג בזמן חז"ל ליקוט עצמות, ויש באבל רבתי שרבי צדוק ציוה לבנו על ליקוט עצמותיו, וכמובא בטור (סי' ת"ג) "כך אמר לי אבא בשעת מיתתו מתחלה קברוני בבקעה ולבסוף לקטו עצמותי ותנם בארזים, ואל תלקטם אתה בידך שלא יהו בזוין בידך, וכן עשיתי לו נכנס יוחנן וליקט ופירש עליהן את אפרסקא, ונכנסתי וכו', עכ"ל. ואם צדיק גדול כרבי צדוק לא ניצול מזה, מנלן דשאר צדיקים יזכו לזה. ואולי פשיטא ליה לחת"ס דטעם זה דרקב עצמות זה רק בעצמות ולא בבשר, ועיין ירושלמי נזיר שם. ובהג' חשק שלמה (רפ"ב דאהלות) כתב דגם הבשר לא נרקב.

ג. ועכ"פ גם אם נחמיר כדברי החת"ס דמוקמין בחזקת כשרות, עכ"ז גם הוא כתב שם בסו"ד דחזי לאיצטרופי לס"ס, ואם כי שדבריו קצ"ע דהא ס"ס במקום חזקה הוא נידון בהלכה [ראה שו"ע (יו"ד סי' ק"י סעי' ט' בהג"ה), ובנידון כעין דנן דהחזקה קיימא רק נגד ספק אחד, כתבו הש"ש (שע"א פי"ח) ורעק"א (קמא, סי' ל"ז) דכו"ע מודו דאזלינן בתר חזקה].

אכן בעניננו שאלו קברים קדומים מאוד, כתבנו לדון דבמקום ספק שאין ידוע לנו המיקום המדויק או קברי עכו"ם, וכן בקבורה בכוכין שמעולם לא הוחזקה כאן טומאה מה"ת כמו שביירנו לעיל, ודאי שייך למיזל בתר ספק הרגיל, דהא דין זה דספק הרגיל אמרינן ליה גם במקום חזקה, וכמו גבי נפל דכיון דהוי רק ספק טומאה נקיטין דודאי אכלוהו נמר וברדלס ואע"פ דגוף הנפל היתה לו חזקת הגוף שהוא קיים. וכמו"כ הכא זה רגיל שאינם מתקיימים כ"כ הרבה שנים ולא מישתייר בהו שיעור טומאה בכל הפרטים דלעיל.

וראוי לציין דגם להחת"ס כל דבריו הם בקברי ישראל דאית להו חזקת כשרות, אבל בקברי עכו"ם לכו"ע אין להם חזקת כשרות, כך שגם למחמירים בקברי עכו"ם עכ"פ בודאי יש לתלות בכל ספק קבר עכו"ם שהוא מזמן קדום, שכבר לא נשתייר בהם שיעור המטמא.

בדין ס"ט ברה"ר לגבי טומאת כהנים

א. בנידון ס"ט ברה"ר אי שרי לכתחילה לכהן ליכנס לבית הספק, הסתפק בזה המנח"ח (מצ' רס"ג אות י"ג, ד"ה והנה לא אמנע), עיי"ש שדן דיתכן דגם ס"ט ברה"י דטמא זה רק לענין תוצאת הטומאה, אולם לענין איסור ההיטמאות הוי ככל ס"ס שבתורה, [וספיקו זה הוא צירוף להקל בנידון דידן ברה"י], וכן לאידך ברה"ר הטהרה היא רק לענין הס"ט ולא לענין מעשה האיסור דלזה בעינן ס"ס, ונטה להכריע דתלי בדיני ס"ט דאסור ברה"י ומותר ברה"ר, עיי"ש.

ועוד נידון יש בזה, דאפילו אם איסורי כהונה תליין נמי בדיני הטומאה, אכתי אולי דין ס"ט ברה"ר דטהור הוא הכרעה בדיעבד לגבי הטומאה, ואי"ז מוכרע מלכתחילה דנימא דאין כאן ספק של איסור הטמאות ויוכל ליכנס לכתחילה לבית הספק, (עיינן מלבושי יו"ט ח"ב סוף קונטרס חזקות, וכן בנין שלמה ח"ב יו"ד סי' כ"ט).

ב. והנה לשיטות דס"ט ברה"ר טהור זהו מדין חזקת טהרה, לדידהו בודאי שהחזקה מכריעה רק בדיעבד ולא לכתחילה, דהא אין לנו חזקה על המטמא שאינו מטמא, וכל החזקה היא בגברא שלא נטמא, ולכאורה קודם שבא לבית הספק אכתי לא שייך לדון את החזקה, או שמא נימא דכיון דכל האיסור הוא להיטמא וסו"ס גם אם יעבור ברה"ר הא ישאר טהור אכתי יש להתיר, וצ"ע.

ואפילו אם נתיר משום החזקה כיון דסו"ס ישאר טהור, אכתי אפשר דלענין האיסור לכתחילה להיטמא תלי זה עוד בפלוגתא דר"ת ורבינו מנחם מיוני"י (בתוס' קידושין מה:) לגבי ביאת קטנה אי חיישינן שמא יקדשנה אביה בעודה תחתיו, ואי בענין כזה אמרינן "שמא ימות אמרינן שמא מת לא אמרינן" (גיטין כח ע"א). וראה שו"ת נודע ביהודה (קמא יו"ד סי' נ"ו) שהחמיר מטעם זה לענין איסור ביאה ביום הווסת אף למ"ד וסתות דרבנן דאית לה חזקת טהרה דחיישינן שמא תפרוס נדה. [אכן יתכן דכל הנידון בתוס' הנ"ל הוא לגבי חשש שמא תתקדש, וכן דברי הנובי"י הם לענין שמא תפרוס נדה, אולם בס"ט ברה"ר באופן דהנידון הוא רק לגבי מה שכבר היה למפרע בזה אפשר דלכו"ע אמרינן חזקה מעיקרא לגבי האיסור].

אמנם עוד יל"ע לשיטות דזהו מטעם חזקה, דבזה"ז שכולנו טמאים אפשר דא"א כלל להתיר לגבי ספק האיסור מצד דין ס"ט ברה"ר, דהא אנו בין כה טמאים בחרב כחלל ואין לנו חזקת טהרה, וגם אם הכהן לא נטמא היום בחרב כחלל רק אתמול כך דנפק"מ שיוכל למנות ז' להזאה מאתמול, אכתי תלי זה בדין מחזיקין מאיסור לאיסור ומטומאה לטומאה, עיינן שו"ת מהרי"ט (ח"א סי' פ"ב) ושב שמעתתא (שע"ה פ"א ואילך). ועיינן ישועות יעקב (או"ח סי' שמ"ג סק"ב).

ויתכן דכיון דטומאה בחיבורין היא תוספת בטומאה (כמבואר בתוס' וברא"ש נזיר מב ע"ב) אזי לגבי זה לכו"ע אית ליה חזקת טהרה מחומר טומאה זו, וכמו"כ לשיטת בעל המאור (חולין ע"א ע"ב) והרמב"ן (עה"ת פ' חוקת, ובחי' ב"ב כ ע"א) דטמא חרב כחלל לא טעון הזאה, ממילא החזקה מהניא לפוטרו מהזאה.

והנה שיטת הרמב"ם (פט"ז מאבות הטומאה ה"א) דס"ט ברה"ר דטהור זהו משום דדין ספיקא דאורייתא לחומרא הוא רק מדרבנן והקילו בס"ט ברה"ר, ולפ"ז לכאורה זה היתר גם לכתחילה

לגבי האיסור, ועיין שב שמעתתא (שע"א פ"ט) דבאופן דאיכבע איסורא כיון דבזה ספיקא דאורייתא לחומרא לכו"ע הוא מה"ת, אזי גם ברה"ר דטהור זה רק מטעם חזקה. וראה שו"ת שואל ומשיב (תליתאה, ח"ג סי' מ"ב).

ג. והאחרונים (אחיעזר ח"ג סי' ס"ה, וראה עוד אבני"ז יו"ד סי' תס"ו סק"י, וכן מרחשת ח"א סי' ב' סוף ענ"ג בהערה) דנו בזה מצד נוסף דהספק מכריע רק לענין הטומאה, אולם יש לכהן לאו לא להתחבר למת או ליכנס לאהל המת גם ללא טומאה, ואפילו ליגע בגוסס אסור (נזיר מג). לכמה שיטות ראשונים, וכן איכא לאו ד'לא יבא' באהל המת שדנו לחדש דאיסור זה הוא על כניסה לאהל המת אפילו ללא היטמאות.

וכתבו ליישב בזה את דברי הרוקח (הובא במג"א סי' שמ"ג, ובש"ך יו"ד סי' שע"א) שהתיר לאשת כהן מעוברת ליכנס לאהל המת רק מטעם ספק ספיקא ספק נקבה ספק נפל, והמג"א שם תמה עליו שהרי עובר הוא טהרה בלועה ואינו נטמא כלל, כך דאין לאמו איסור דמטמא כהן כלל. ותירצו כנ"ל דאיכא בזה מיהת איסור כניסה לכהן באהל המת אף ללא טומאה וגם בעובר אמו מוזהרת עליו מדין ספיה. ראה גם בקובץ שיעורים (ח"ב סי' מ"א), וכ"כ אא"ז זצ"ל (מנחת שלמה, ח"ב סי' צ"ו, תשובה כ"א).

אמנם בעיקר שיטת הרוקח יש עוד ישובים, ראה אבני מילואים (סי' פ"ב) שתי' דנטמא אגב אמו דעובר ירך אמו, [ואין להוכיח מדבריו דס"ל דלא מחמירין בס"ס אפילו במקום ס"ט ברה"י, משום דאע"פ שהרוקח התיר משום ס"ס, שאני התם דזהו ס"ס דאין כאן כלל כהן, ולא שייך זה לנידון היתר ס"ס כלפי הטומאה בכהן ודאי]. וכמו"כ יש שכתבו דכונת הרוקח באופן שנכנסת לאהל המת ע"מ ללדת שם, כך דיטמא העובר בלידה.

ובפניי (פסחים ט' ע"ב) כתב לאסור ס"ט ברה"ר לכתחילה לכהנים, דהא גם בס"ט ברה"ר לכתחילה אמרינן להו זילו טבולו (ע"ז ל"ז ע"ב), עיי"ש.

אולם עם כל הדברים, הנה בתוס' (כתובות כח ע"ב) נראה דמה"ת שרי לכהן ליטמא בס"ט ברה"ר לכתחילה, וכ"ה מפורש יותר להדיא בתוס' הר"ש משאנץ שם, עיי"ש. וכ"נ להדיא בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' פ"ג). ואף אם להלכה למעשה ראוי להחמיר בזה מחמת מה שערערו ע"ז האחרונים, עכ"פ חזי מיהת לאיצטרופי. ובשו"ת חת"ס (יו"ד סי' ל"ז) סמך על ס"ט ברה"ר, וכן בכמה תשובות אחרונים, עיין פנים מאירות (סי' י"ד).

ד. ובעיקר ההערה מ"ט באמת מותר מה"ת בס"ט ברה"ר בבית הפרס, והרי איכא איסור ליטמא אפילו לגוסס וכן הלאו דלא יבוא יתכן דזהו גם באופן דלא נגרם טומאה מחמת ביאה זו, וכמו שציידו האחרונים בשיטת הרוקח. נ"ל לישב בפשיטות דבנידון דנן אפשר לסמוך גם לפי האחרונים הנ"ל, וגם לא תקשי עליהו מדברי התוס' הנ"ל שהתירו בס"ט ברה"ר.

דנראה די"ל דהנה מצד האיסור לכהן לגרום טומאה לעצמו מחמת הלאו דלא יטמא, בזה מהני הא דהוי ס"ט ברה"ר דדיינינן דלא נטמא. ומצד האיסור דגוסס ולא דלא יבוא מצד זה זהו איסור מעשה בעלמא, וע"כ איסור זה נידון ככל דיני התורה באיסורי מעשה, דמותר בכל אינו מתכוין כשאייז פסיק רישא, וכמו"כ בכהן הנכנס למקום ס"ט בחשש שמאהיל על המת או מסיט עצם

כשעורה, ואין כונתו כלל לזה אלא הוא עסוק בדרכו, אי"ז אלא אינו מתכוין וכל שאינו פס"ר שרי ככל איסורי תורה, ורק לגבי האיסור לגרום טומאה לעצמו, בזה האיסור הוא מחמת תוצאת הטומאה, וע"כ אי"א להתיר בזה באינו מכין, אך מצד זה בס"ט ברה"ר שרי.

והרוקח שהתיר רק מצד ס"ס שמא העובר הוא נפל או נקבה ולא מטעם דאי"ז פס"ר, ואע"פ דהתם לא היה חשש טומאה דהוי טהרה בלועה, זהו משום דהתם הוא פס"ר דלשעבר, ויתכן דס"ל לאסור בזה, [דלא כט"ז (או"ח סי' שט"ז), וראה גליון רעק"א זצ"ל לשו"ע (יו"ד סי' פ"ז סעי' ו') ועיין משנ"ב (שם, סעי' ג') ביאורו"ל ד"ה ולכן] שהוכיח מהרמב"ן דשרי גם בפס"ר לשעבר, אכן בשדה שאבד בה יתכן דהתם הספק הוא בכל פסיעה שמא לא יאהיל על הקבר או לא יסיט עצם, וזהו פס"ר דלהבא.

ולהמתירין בפס"ר דלשעבר אזי בכל ספק יש להתיר מטעם זה. [והגאונים הנ"ל שדנו לאסור, עיי"ש בדבריהם דמייירי לענין מתכוין להדיא, או באופן דהוי ספיקא דדינא דלא שייך בזה אפילו היתר דפס"ר דלשעבר].

ה. ובמהלך זה נ"ל גם למצוא סמך בנידון דנן ע"פ שיטת הראב"ד, דהנה הראב"ד (פ"ה מנזירות הי"ז) כתב דקיי"ל כרבה (נזיר מ"ב ע"ב) וכהן שנטמא אין לו איסור לחזור וליטמא משום דמחולל ועומד, עיי"ש. ובמל"מ (פ"ג מאבל ה"א) הבין דזה מותר מה"ת, [ורק דאסור מדרבנן, וצ"ע במל"מ שם], ודן המל"מ לצרף את שיטת הראב"ד ודחה דהיא שיטה יחידאה, ובהגהת דגול מרובה (יו"ד סי' שע"ב) דן ג"כ לסמוך להקל בצירוף שיטת הראב"ד, אולם לבסוף חזר בו דגם הראב"ד ס"ל דאיכא מיהת איסורא מה"ת ורק דאינו לוקה, עיי"ש.

ובשו"ת חת"ס (יו"ד סי' של"ח) כתב דהוא גרס להנוב"י לחזור בו בהיותו אצלו יחד עם רבו הגר"נ אדלר זצ"ל, וכתב שאחרי ל' שנה מצא בתמים דעים להראב"ד (סי' רל"ו) מפורש כן דאיסורא מה"ת מיהא איכא גם במחולל ועומד, עיי"ש. אלא דקשה להכניס כן בלשון הראב"ד בהשגות, וכמו שכבר העיר בשו"ת רעק"א (מהדו"ת סי' י"ח) דבראב"ד משמע דמותר אף מה"ת, עיי"ש, וכן העיר באגרות משה (יו"ד ח"א סי' ר"ל ענ"ב).

אכן נראה דגם לדברי הראב"ד בתמים דעים דמחולל ועומד אסור מה"ת, נראה דאין גדר האיסור מחמת גרם טומאה, אלא משום מעשה ההיטמאות או ההיתחברות למת, ודומיא דאיסור גוסס ולא יבוא באופן דאין כלל טומאה, [ואע"פ דבמחולל ועומד לכו"ע ליכא גם ללאו דלא יבוא גם לשיטות דלא בעינן לזה טומאה, אולם איסורא מיהא איכא], והיינו דאי"ז מחמת התוספת טומאה דהא כבר מחולל ועומד, אלא זהו איסור עצמי בקריבה למת ורק דאין לוקין ע"ז.

ויש להוכיח כן דהא לשיטות דאין מה"ת טומאה בחיבורין אעפ"כ איכא איסור מה"ת במחולל ועומד, והרי שבע לה טומאה ולא נטמא כלל, ואעפ"כ אסור. ומעתה גם בזה י"ל דכ"ז במתכוין, אולם באינו מתכוין ואינו פס"ר, י"ל דלכו"ע ליכא איסורא מה"ת, כן נראה לצדד בזה.

ועיין בה"ל טומאה להרא"ש (סי' ו') הביא שיטת ר"ת דפסק כר"ע (שמחות פ"ד הט"ו) דבנטמא וחוזר ונטמא בו ביום פטור, ורק בחוזר ונטמא למחר חייב על תוספת יום הטומאה. ועיין באגרות משה הנ"ל, שכתב דיש לצדד להקל בזה"ז דכל כהן נחשב כספק נטמא באותו היום, וכטענת רבינו חיים כהן לר"ת (תוס' נזיר נ"ב ע"ב) "אי זה בית אשר תבנו לי", וממילא לשיטת ר"ת יש להקל לצרף

קולא מספק שמא נטמא כבר באותו היום. והנה גם לר"ת הא מחולל ועומד איסורא מיהא איכא עיי"ש, ולהנ"ל י"ל דבאינו מתכוין מיהת יש להתיר, וככל משנ"ת.

פרק ח

בדברי הצ"ח בדין ס"ט בזה"ז דבין כה כל הכהנים טמאים

א. הנה הצ"ח (ברכות יט ע"ב) כתב לגבי ספק טומאת ארונות, דאע"פ דאפשר להתיר ס"ט ברה"ר לכהנים, אולם בהך דמדלגין היינו ע"ג ארונות, כיון דהכהנים המדלגין ע"ג הארונות בודאי נטמאו מחמת טומאת גולל המותרת לכהנים (דהוי טומאה שאין הנזיר מגלח עליה) ממילא נשאר רק ספק "איסור" ליטמא למת עצמו, אך כבר אין כאן "ספק טומאה", וע"כ דן לאסור בספק כזה אף ברה"ר, דאין בזה היתר דס"ט ברה"ר. ולפ"ד לכאורה כמו"כ אין בזה חומר דרה"י. וממילא עפ"ד צידדנו לדון דכמו"כ בזה"ז שכולנו טמאים ממילא גם ס"ס ברה"י מותר, וכבר הוזכרה סברא זו להתיר ע"פ הצ"ח באחרוני זמנינו.

ב. אולם בעיקר דברי הצ"ח דבודאי טומאה הוי זה רק ספק איסור, הנה דבריו קיימי לגבי אופן דבאותה שעה הוא מחובר לטומאה ונטמא אף מהגולל, אולם בנידון דנן דכל כהנים טמאים רק משום חרב הרי הוא כחלל ולא דהשתא הם מחוברין לטומאה, לכאורה תלי זה בגדר האיסור של כהן טמא ליטמא בחיבורין למת.

דשיטת התוס' והרא"ש (נזיר מב ע"ב) דבטומאה בחיבורין איכא תוספת טומאה והרי זה כנעשה אבי אבות הטומאה וכמפורש בדבריהם שם, וע"כ ס"ל דטומאת אדם בחיבורין היא מה"ת, דראובן הנוגע במת ושמעון בראובן גם שמעון נעשה טמא אב הטומאה, עיי"ש. אכן שיטת רש"י שם וכן כמה ראשונים דטומאה בחיבורין בשמעון הנוגע בראובן אינה מה"ת, ולדידהו האיסור של נזיר וכהן טמא להתחבר למת, זהו איסור עצמי ולא מחמת תוספת טומאה בגברא.

ולפ"ז אם זהו משום תוספת טומאה וכשיטת התוס' והרא"ש דטומאה בחיבורין היא מה"ת וגידרה כתוספת בדרגת הטומאה, א"כ לא שייכא בנידון דנן סברת הצ"ח, דהא גם לכהן טמא איכא כאן ס"ט של תוספת טומאה ונפק"מ דהנוגע בו ג"כ נטמא, וכל הקולא עפ"ד שייכא רק לשיטות דטומאה בחיבורין אינה מה"ת.

ועוד דנהי דבזה"ז כולנו טמאים, אולם בודאי יש הרבה כהנים, שבאותו יום לא נטמאו, וכעת כשעוברים מוסיפים טומאה על טומאתם, שיצטרכו למנות ז' ימים להזאה מיום זה, ושפיר יש כאן ס"ט, אכן אפשר עכ"פ לצרף זה כספק שמא נטמא כבר היום בחרב כחלל שזוהי טומאה שכמעט א"א לימלט ממנה.

ובאמת גם על דברי הצ"ח צ"ע, דהא טומאת גולל ודופק אין נזיר מגלח עליה (פ"ז מנזירות ה"ו, ופ"ב מטו"מ הט"ו) ואין חייבין עליה על ביאת מקדש, וא"כ גם בנידון דבריו אכתי איכא ס"ט לענין טומאה חמורה לגבי ביאת מקדש, וצ"ע.

בחשש מצד דין שדה שאבד בה קבר

א. בדין שדה שאבד בה קבר, עיין בר"ש (פ"ח מאהלות סוף מ"ג, וראה גם בתוס' כתובות כח ע"ב) דמטמא ברה"י מה"י דהוי ספיקא דאורייתא, אלא דאית בה גם גזירה דרבנן של בית הפרס ומהאי טעמא מטמא אפילו ברה"ר, וברה"ר אכן זוהי רק גזירה דרבנן. ועיין רמב"ם (פ"ח מטומאת מת ה"א) ולא מפורש בדבריו דגם ברה"ר טמא וצ"ע. ועכ"פ גם בר"ש (פ"ז מאהלות, מ"ב ומ"ג) מבואר דשדה שאבד בה קבר שריא בס"ס.

ב. והנה הרבה פעמים מוצאים במקום מסוים קברים, ואם היינו דנים על קברים אלו בפרטות היה אפשר להקל באופן שלא זוהו בודאות כקברי ישראל דנימא דהם קברי עכו"ם וכן דלא נשאר בהם שיעור טומאה [וברוב הפעמים נחטטים כבר ע"י הארכיאולוגים], אולם לכאורה יש עלינו לדון דכיון דאיזור זה נתברר לנו מיהת דהוא איזור קברות, ממילא מסתבר דהיה כאן גם קברי ישראל שהרי דרו כאן הרבה יהודים, והוי כשדה שאבד בה קבר מיהת. ובשדה שנחרש מצינו שיעור מאה אמה, אולם בשדה שאבד לכאורה כל מקום שהוא בחשש האבד אסור, וק"ו באיזור שברור לנו שהיה בית קברות, והרי אנו אין לנו קבר מסוים שאבד לנו, אלא ידיעין דהיו באזורים אלו בתי קברות, ואינו יודעים כמה אבד ומה נבקש ועד כמה נאסור.

ולכאורה גם שאנו מצדדים להקל מחמת ספק הרגיל דאימא לא נשתייר שיעור טומאה, לכאורה זהו בשדה שאבד בה קבר אחד, אולם בבית קברות שלם שאבד ודאי מצוי שנשתיירו קברים שיש בהם שיעור טומאה, ומעתה אותם קברים שבדאי נשתיירו יגרמו דין שדה שאבד בה קבר על כל הסביבה, ובקברי ישראל יהא זה דין שדה שאבד בה קבר ישראל מיהת. וא"כ אולי יש עלינו לאסור את כל העיר, דהא כפי הנראה ממה שמתגלה מידי פעם היו כאן איזורי קברות רבים, ובודאי יש לתלות שחלקם הם קברי ישראל ובחלקם נשתייר שיעור המטמא, ונמצא דהוי ספיקא דאורייתא ממש, דבזה אין הספק מחמת הקברים שאנו מוצאים בפרטות, אלא מחמת הגילוי שנתברר לנו דהיה כאן בית קברות, ונהי שנחרבו רובם אולם לכאורה לקבר אחד או שנים עדיין צריכים לחוש, והדר על כל הסביבה דין שדה שאבד בה קבר דהוי ספיקא דאורייתא. והן אמנם ברה"ר מה"י ספיקו טהור, אולם יהא אסור מיהת מדרבנן, מגזירת שדה שאבד בה קבר אפילו ברה"ר.

ג. אלא שאם נבוא לחוש מסברא שאבדו כאן כמה קברים ובחלקם נשתייר שיעור טומאה, עפ"ז יל"ע איך שרי להלך בכלל בכל שבי"א א"י, והא חיו כאן מליוני יהודים, וברור שהם נקברו כאן, ואין לנו שום בירור היכן נקברו והמציאות מוכחת דבכל מקום נמצאים קברים עתיקים, ומעתה בכל איזור שהיה פעם מקום ישוב הא פשיטא דנקברו באיזור זה רבבות יהודים, ואין לנו ידיעה היכן, ובודאי אפשר לתלות שכמה מקבריהם עדיין קיימים בשיעור המטמא, ומעתה כל איזור ישוב קדום יאסר, ויהא זה ספיקא דאורייתא ככל שדה שאבד בה קבר, וצ"ע.

ולכאורה אלו הם דברי רבי יהושע "בושה וכלימה היא לנו שנטמא את בתינו, איה מתי מבול איה הרוגי נבוכדנצר איה ההרוגים שנהרגו מן המלחמה עד עכשיו, אלא אמרו ודאי טמא ספק טהור". וכמו"כ נאמר אנו היכן הם כל מליוני מליוני היהודים שחיו כאן ונקברו כאן, ומעתה אין לנו

מקום טהור בא"י וכל כולה "שדה שאבד בה קבר", וצ"ע אכן מה טעם נטהר. ועיין בתשובת החת"ס (יו"ד סי' של"ז) שעמד בכע"ז לענין חו"ל, ומשמע דנקיט דמקילין רק ברה"ר, וצ"ע.

ד. ונראה דדין שדה שאבד בה קבר, זהו במת שנקבר מזמן קרוב ולפי ההשערה הקבר קיים רק שלא ידוע היכן הוא, וזה גורם דעל כל מקום בשדה יש ספק אחד שמא הוא מקום הקבר, אולם אם היה ספק נוסף שמא כבר נחרב הקבר, לא שייך תו לאסור מדין זה דהוי ס"ס, [ועיין בר"ש (פ"ז מאהלות, מ"ב ומ"ג) דשדה שאבד בה שריא בס"ס], וק"ו בספק הרגיל.

ונראה דגם בשדה שאבדו בה מאה קברים, אם על כל אחד ואחד בפ"ע איכא ס"ס להתירו ולא היינו אוסרים מחמתו, אזי גם מחמת שהיו כאן מאה קברים לא נאסור, ואע"פ שכלפי מאה קברים אין לנו ספק הרגיל דלא נשתייר בהו שיעור טומאה, עכ"פ כיון שמחמת כל קבר בפ"ע אין אנו יכולים לאסור, מעתה גם ריבוי הקברים לא יהא סיבה לאסור.

והטעם בזה הוא, משום דכיון דבאופן שמחמת כל קבר וקבר בפ"ע א"א לאסור, ורק מחמת ריבוי הקברים אנו באים לאסור כי מסברא בודאי נשתיירו חלק מינייהו, ענין זה לאסור מחמת ריבוי הקברים מוגדר כסטטיסטיקה בלבד, ואי"ז שיקול מבחינה הלכתית וכמו שיתבאר להלן.

וע"כ גם בנידון דידן כיון שעל כל מקום בפ"ע אפילו אם היה בו קבר אכתי יש ספק נוסף שמא כבר נחרב הקבר שהיה כאן ולא נשתייר שיעור טומאה וזהו ספק הרגיל, דהרי רובי הקברים נחרבו, וגם רגיל דלא משתייר שיעור המטמא, תו לא אכפ"ל ממה דהשדה בכללותו מסברא נשתיירו בו איזה קברים לפי ריבוי הקברים שאבדו כאן.

והיינו דבודאי אם היה שדה שידוע לנו שנקבר בו מת נצחי שלעולם אינו נרקב ולעולם אינו אבד, אזי על כל מקום היה ספק שמא כאן הוא מקום הקבר והיינו אוסרים את כל השדה. אולם בנידון דנן שבכל מת ומת וכל קבר וקבר בפ"ע אינו סיבה לאסור את השדה, ובכל קבר גם אם היה הוא כאן אכתי יש ספק הרגיל להתירו, ואין לנו שום ידיעה מוסמכת על איזה קבר האוסר, ורק מחמת הסטטיסטיקה הכללית אנו דנים דעכ"פ מסתבר דנשאר בכל השדה כמה קברים המטמאים ואיננו יודעים היכן הם, מצד זה לא אכפ"ל כיון דכל קבר וקבר שהיה כאן בפ"ע אינו יכול להוות סיבה לאיסור, וממילא על כל מקום ומקום אנו דנים ס"ס שמא לא היה כאן קבר ושמא כבר אבד בספק הרגיל.

והא דשדה שאבד בה קבר חשיב ספיקא דאורייתא זהו משום דהתם דאיכא רק חד ספיקא אזי כל מקום בשדה הוא מהוה סיבה לאיסור מספק, ובאופן זה גם גזרו עליו חז"ל מדרבנן אף ברה"ר, אכן באופן דכל קבר בפ"ע לא יכול להיות סיבה לאיסור למקומו, ומחמת הקבר שהיה בו אפילו אם היה, היינו מתירין משום דשמא כבר אבד, ורק מחמת הכלל אנו דנים לאסור, זה לא הוי בכלל דין שדה שאבד, וזה מוגדר כסטטיסטיקה בלבד. ואפשר דזוהי גופא טענת רבי יהושע ודאי טמא ספק טהור, והיינו ספק הבא מכח ידיעת ודאי ולא מכח השערת ספק, וסטטיסטיקה לעולם מוגדרת כהשערת ספק, ודוק.

ה. ובאמת כל דיני תורה הם נגד הסטטיסטיקה, דהא קבוע חשיב מחצה על מחצה, אע"פ שאין לזה מקום בחוקי הסטטיסטיקה, גם הכרעה של חזקה לא מתאימה לזה כלל. וביותר דדיני חזקה

הם גם נגד המציאות ממש, שהרי שני שבילין אחד טמא ואחד טהור והלכו שנים בשני השבילין כל אחד מטהרין ליה בפ"ע, ושני כיתי עדים המכחישות זו את זו כל אחת באה בפ"ע ומעידה. ועיין בגמ' יבמות קיט. דמי שיצאה חמותה למדינת הים לא חוששת שמא נולד לה יבם, דאע"פ שרוב נשים מתעברות ויולדות הא איכא רוב וולדות שהם או נקבה או נפל וע"כ פטורה מן היבום, ואע"פ שלפי הסטטיסטיקה הא ברוב המשפחות לכל משפחה יש כמה בנים, ואע"פ שבכל לידה אפשר לומר דאיכא רוב דלא יהא כאן בן המחייב יבום, אולם למה לא נחוש לכמה וכמה הריונות שבחד מינייהו יהא בן כדרכו של עולם, אלא מוכרח דאנו דנים על כל הריון והריון בפ"ע, ולא אכפ"ל מהסטטיסטיקה הכללית.

וכן בכל רובא דליתא קמן שאנו מתירין, כגון רוב בהמות אינן טריפות, הנה גם אחרי הרוב הא אכתי איכא מיעוט טריפות, ואעפ"כ אם יש לפנינו עדר של בהמות אפילו כמה אלפים כולן מותרות, ומותר לשתות את חלבן לכתחילה, ומותר לחלוב את כולן ולערב את חלב כולן יחד ולשתותו, וכן נהוג עלמא בכל המחלבות בעולם שמעורב בהן חלב אלפי פרות. ולא אכפ"ל דבסטטיסטיקה בודאי יש ביניהן טריפות, וכן המציאות מוכיחה שאחרי שמוליכין אותן לבית המטבחים רבות נמצאות טריפות.

וגם בהך דספק הרגיל, הגע עצמך, בור שהוטל בו ספק נפל ובא כהן והציץ טהור, דאתי ספק הרגיל ומוציא מידי ספק. ובכן מה יהא אם יש לפנינו אלף בורות ובאו אלף נשים והטילו לכל בור ספק נפל, כך שיש כאן אלף ספקי נפלים, ותיכף בא כהן והציץ לכולם, האם נטמאו מחמת דמתוך אלף בודאי חד מינייהו מסתבר שנשתייר, פשיטא דיהא טהור, ואע"פ שבכללי הסטטיסטיקה ודאי יש לתלות שכמה מינייהו נשתיירו, וה"נ בנידון דידן.

והעולה מכל האמור:

(א) אם נבוא לדון על איזורי הקברים מחמת הקברים הנמצאים לפנינו, בלא דין שדה שאבד בה קבר, אזי יש לנו היתרים ברורים, דאחרי שהכל נחרב וכוסה אין לנו בירור על המיקום המדויק, גם יתכן שמעולם לא נעשו באופן שיש טומאה מלמעלה, וכן דהוי ספק קברי עכו"ם, וכמו"כ הוי ספק הרגיל שנחרבו או נחטטו או לא נשתייר שיעור טומאה.

(ב) ואם נבוא לדון מסברא דכיון שמתגלה לפנינו שהיו כאן קברים, ומכאן זה לדון דין "שדה שאבד בה קבר" שלכאורה אבדו כאן גם קברי ישראל, הנה על כל קבר בפ"ע אפילו אם אבד אפשר להתיר מטעם דספק הרגיל דלא נשתייר שיעור טומאה.

(ג) ולאסור מחשש שמא אבדו הרבה קברים כך שבכ"כ הרבה קברים זה רגיל שישאר טומאה בכמה מינייהו, כלפי זה אנו אומרים דכיון שבכל קבר בפ"ע אין כח לאסור אזי לדון איסור מכח הריבוי, ענין זה מוגדר כסטטיסטיקה ואי"ז אוסר ע"פ דרך התורה.

מה הדין במקום שהוחזק למקום קברי ישראל

א. ומה שיל"ע עוד, באיזור שיוחלט לנו בבירור שהוא איזור קברי ישראל כך דבודאי היתה בו חזקת טומאה, דלכאורה באיזור כזה אזי אפילו שכיום הוא נחרב לפנינו, א"א להתיר אפילו משום ס"ט ברה"ר אלא העמד המקום על חזקת טומאה דמעיקרא שהיה כאן בית קברות, ובמקום חזקת טומאה לא מטהרין אף ברה"ר ואף לא בספק הרגיל, (ועיין שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ק ח"א סי' ש"ה).

אכן נראה דלענין "חזקת טומאה" גמורה, צריכים אנו שתהא לנו חזקה על כל מקום ומקום במדויק, וכל שאין לנו בירור דכאן היה קבר לא שייך חזקה אלא הוי רק ספק טומאה, ושוב אפשר להתיר ברה"ר, וכן אף ברה"י למיזל בתר ספק הרגיל. גם באיזורי קבורה שבד"כ מזוהים כקברי ישראל אזי זוהי קבורה בכוכין, וכבר נתבאר (לעיל פרק ג') דבכוכין ליכא חזקת טומאה מה"ת. גם יעוין בשו"ת זכר יצחק (ח"א סי' ע"ו) שכתב דאע"פ דאין ספק הרגיל מוציא מידי ודאי, אולם הוא מוציא מידי חזקה והו"ל ספק, וממילא לפ"ד בכל ספק הרגיל ס"ט ברה"ר טהור דליכא בזה חזקת טומאה, [וכדבריו כ"נ בתוס' (פסחים ט' ע"ב) שהקשו דברה"ר נטהר בספק הרגיל, ועי"ש במהרש"א].

וכדבריו כ"נ גם בשושנת העמקים להפמ"ג (כלל י"א) וכן בספרו ראש יוסף (פסחים שם) במש"כ שם בביאור דין דספק הרגיל, דהא דלא אזלינן בתריה כמו כל הלך אחר הרוב, זה רק מכח חזקה דמנגדתו, ונמצא לדבריו ממילא דבכל ספק הרגיל אע"פ שאין מתירין במקום ודאי, אולם נשאר זה כספק דפלגא ופלגא, עי"ש. ועיין מש"כ בזה בחיבורי אשא דעי (ח"א סי' ל"ד, וח"ב סי' מ"א).

ב. והנה אכתי יל"ע באיזור כזה שהוחלט לנו שהוא איזור קברי ישראל, אלא שכיון שאין אנו יודעים במדויק היכן היו הקברים, אנו מתירין אותו מחמת ספק שאי"ז מקום קבר, וספק הרגיל שמא כבר אבד או לא נשתייר שיעור טומאה.

דעכ"פ בזה כיון דיסוד ההיתר הוא שמא במקום זה שכעת דורכות רגלי הכהן מעולם לא היה קבר, אכתי צריך לחשוש שאם נתיר את האיזור כולו לכהנים הרי שאותו כהן יהלך ויבוא במשך הזמן כמה פעמים באופן שבודאי עבר על כל המקום, כך שבודאי עבר במקום שהוחזקה בו טומאה בעבר, ומעתה כלפי זה א"א לנו להתיר, דנהי דאנו מתירין כל מקום בפ"ע, אולם זהו רק כלפי אותו מקום מדרך כף רגל, אולם א"א להתיר איזור שלם ע"מ שיעבור לבסוף בכל האיזור כך שנמצא שעבר בודאי במקום שהוחזקה בו טומאה בעבר.

והרי ב' שבילין חד טהור וחד טמא, אע"פ שאם עבר בחד מינייהו טהור, אולם אם עובר על שניהם ולא נטהר בינייהו חייב על ביאת מקדש, וכמו"כ לענין כהונה אע"פ שבכל שביל זהו התראת ספק, אולם אם יעבור על שניהם גם בזא"ז ילקה בודאי. וגם באלף בורות של ספקי נפלים, הרי אם בחד מינייהו הוטל ודאי נפל כך שא"א להתיר את אותו הבור, אלא שאין ידוע מהו אותו בור, נהי דאם יציץ לכל חד מינייהו נתירו, אולם אם יציץ לכולם לכאורה בודאי יהא טמא, דהא חד מינייהו אין לו היתר.

וכמו"כ בבית קברות שבכל מקום ומקום ממנו אין לנו ודאות שהיה בו קבר, אולם אם נפרוס אהל על כל בית הקברות יחד, הרי בזה בודאי הכהן הנכנס תחתיו נטמא, ולא יועיל לנו מה שעל כל מקום בפ"ע אנו דנים להתיר, דעכ"פ כלפי אהל על כל הבית קברות בכללותו יש לנו חזקת טומאה, וא"א להתיר זה מחמת ספק שמא אבד אפילו שהוא ספק הרגיל.

ג. ומעתה אה"נ בסתם הילוך נוכל להתיר לכהנים ללכת מטעם דבהילוך זה יש לתלות כמה ספיקות שמא לא עבר בודאי על מקום קבר, אולם ברוב הזמן שפיר יתכן שבהרבה מקומות לא ימלט שעבר פעם בכה ופעם בכה עד שעבר על כל המקום שבודאי הוחזקה בו טומאה בעבר, וכלפי זה אין לנו ספק הרגיל להתיר, ודמי לאופן שנפרוס אהל אחד על כל העיר כולה, דלכאורה לענין זה אכתי יש לנו במקום זה חזקת טומאה, וצ"ע.

ורק מצד ס"ט ברה"ר יש למצוא היתר ע"פ מה שהבאנו מהזכר יצחק ושושנת העמקים דספק הרגיל מוציא מידי חזקה ונשאר מיהת כספק, כך דגם במקום שהיתה פעם חזקת טומאה אפשר לסמוך ברה"ר על ספק הרגיל ולהתיר מדין ס"ט ברה"ר. ולפי"ז מותר גם במקום שנודע לנו כמקום קברי ישראל ודאי, כיון דאיכא ספק הרגיל דלא נשתייר שיעור טומאה אחרי כ"כ הרבה שנים, הוי ס"ט ברה"ר, [ויהא תלוי בכל מה שהארכנו בדין ס"ט ברה"ר לענין כהנים ובדברי הצ"ח]. אמנם בתשובת החת"ס לא התיר מטעם סברא זו בלבד שלא נשתייר שיעור טומאה, אלא מכח צירוף עם עוד צדדים נוספים, וצ"ע.

ד. והנה לפ"ז יש לומר עוד, דבמקום ובאופן שאין בכוחנו להתיר אפילו ליחיד להלך בכל איזור שהוחזק לנו שהיה שם בעבר בית הקברות, אלא אנו מתירין לו רק באופן דאיכא עדיין ספק, נמצא דאין באפשרותנו כלל ליתן הוראה כללית דמותר להלך באיזור כזה אפילו אם כל יחיד ילך רק במקום מסוים, דהא בשני שבילין בבאו שנים להישאל בבת אחת לא מורין להו היתר, והנה כמו"כ אם אנו מוציאים פסק על כל האיזור הנ"ל דמותר לכהנים לילך בכל מקום, אזי אפילו אם כל כהן ילך רק בקטע מסוים ממנו, עכ"פ כיון דבודאי יש איזה מקום שהוחזק בטומאה, נמצא דאנו מורין בב"א במקום דאיכא ודאי חזקת טומאה.

כך דאפילו אם נקוט דכל אחד יכול להקל לעצמו, אולם להוציא פסק המתיר באופן גורף זה אי אפשר. אכן אפשר להורות בסתם דמותר להלך בכמה מקומות שפקפקו עליהם, אך לא בנוסח שישתמע דאין מקום באיזור שאסור, וצ"ע.

ה. אלא שלעת עתה כ"ז הוא נידון רק באופן תיאורטי אם נמצא מקום שיזוהה בודאות בקברי ישראל ויוחזק בטומאה, אולם למעשה לפי הנראה אין לנו מקום מבורר כלל למקום קברי ישראל שהוחזק בטומאה, מכל הלין טעמי שביררנו למעלה, דבכלל בכל הקברים הנמצאים כיום כמעט וא"א לזהות על הקברים את השתייכותם, וגם במקומות שזוהו כקברי ישראל הם רק בכוכי קבורה, וכבר ביררנו (פרק ג') דבקבורה בכוכין אין בזה חזקת טומאה מה"ת.

גם כפי הנודע הנה המציאות היא שבכל המקומות הנמצאים שזוהו היה זה כבר לפני עשרות רבות של שנים, ובאותה תקופה לא היה מי שילחם לשמור על קדושת המתים, ובכל מקום שנמצאו קברים היו מתחללים ונבזזים ע"י הארכיאולוגים ול"צ לחוש כ"כ שנשתיירה שם טומאה, כך שלמעשה אין לנו כיום מקום הידוע כמוחזק בעיר למקום טומאה.

ו. והמקומות היחידים שאפשר לנו לחשוש, הוא באיזורי קברים המתגלים מערבית לקבר הרמב"ם במעלה ההר, שאלו יתכן שהם קברים מאוחרים, וכמו שציין הרח"ו על איזור קבר רבי חייא ששם אנשי טבריה קוברים מתייהם, ובקברים מתקופות מאוחרות כבר לא נקברו בכוכין כך שאם היה שם אכן בית קברות אזי הוחזקה שם טומאה, אלא דגם בזה אין התחומים ברורים לנו, והרבה יל"ע עד כמה יש להחמיר שם.

ואא"ז מוהרא"ז ורנר זצ"ל מעיד כי הכהנים גם גדולי תורה לא נמנעו מלילך בסביבות קבר הרמב"ם, אולם יתכן כי היה ידוע להם מקום המסוים שהיו קוברים בו אנשי טבריה את מתייהם בתקופת הרח"ו ז"ל, והשבילים שהיו מהלכים בהם היו מוחזקים להם, וכונתו רק כלפי החשש מקברים קדמונים, אולם בימינו אין ידוע מאומה ואין זכר כלל לכל מקומות הקבורה, ויל"ע.

